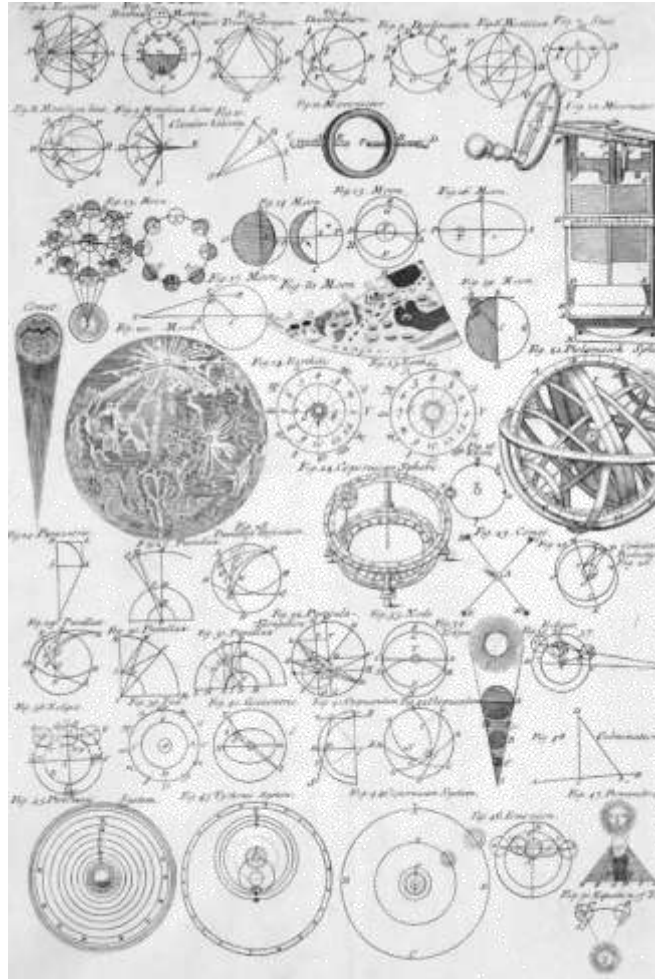


ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ
ΣΤΟΝ ΜΟΥΣΙΚΟ ΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟ



Πτυχιακή εργασία

Δημήτρης Παναγή

A.M.: 17089

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ευαγγελία Κίκου

Εξεταστική επιτροπή: Ευαγγελία Κίκου, Άννα-Μαρία Ρεντζεπέρη

Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 2021

Στην οικογένεια μου

Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	5
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
1. ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΟΥ 18 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ	9
2. ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΚΙ ΟΙ ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΤΕΧΝΕΣ	15
2.1 Το κίνημα του Διαφωτισμού	15
2.2 Επιρροές του Διαφωτισμού στην κοινωνία και την πολιτική.	24
2.3 Επιρροές του Διαφωτισμού στις τέχνες.	29
3. Η ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΜΟΥΣΙΚΟ ΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟ	35
3.1 Μουσική αντίληψη	35
3.2 Μουσική πρακτική	38
3.3 Μουσικό style.....	40
3.4 Έργα και συνθέτες.....	43
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	47
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	50

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην υπεύθυνη καθηγήτρια κυρία Ευαγγελία Κίκου για τις σημαντικές υποδείξεις και συμβουλές της κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας μου. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κυρία Άννα – Μαρία Ρεντζεπέρη, μέλος της εξεταστικής επιτροπής, για τον πολύτιμο χρόνο που διέθεσε για την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας. Θα ήθελα επίσης από καρδιάς να ευχαριστήσω την Στέφανη Γεωργίου και την οικογένεια μου για την βοήθεια, την αγάπη και την στήριξη τους όλα αυτά τα χρόνια των σπουδών μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κίνημα του Διαφωτισμού αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά κοινωνικά και πολιτικά κινήματα της σύγχρονης ιστορίας της Ευρώπης. Οι αξίες και τα ιδεώδη του, αλλά και η δράση πολλών εκπροσώπων του επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό και με πολλούς τρόπους τα φαινόμενα και γεγονότα που παρατηρήθηκαν στην κοινωνία της Ευρώπης κυρίως κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, καθώς επίσης και τις τέχνες. Μεταξύ άλλων, παρατηρούνται πολλοί πόλεμοι και διαμάχες, αλλαγές στα κοινωνικά στρώματα της κοινωνίας, ενδυνάμωση της μεσαίας τάξης, καινοτομίες στην επιστήμη, την γεωργία και την βιομηχανία. Γεννιέται επίσης ένα νέος τρόπος φιλοσοφικής σκέψης τον οποίο επεξεργάζονται πολλοί φιλόσοφοι της εποχής, με κύριο σκοπό την ευημερία του ανθρώπου. Στις τέχνες επικρατεί κυρίως το κίνημα του κλασικισμού έπειτα από την περιθωριοποίηση του Μπαρόκ και του ροκοκό στυλ που αφορούσε κυρίως τα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας. Ειδικότερα, στην τέχνη της μουσικής, γεννιέται ο αστικός μουσικός πολιτισμός ο οποίος αντικαθιστά τον αυλικό μουσικό πολιτισμό, ενώ παράλληλα παρατηρούνται αλλαγές στο ύφος, το στυλ και τα είδη της μουσικής. Πολλές αλλαγές σημειώνονται επίσης στην μουσική καθημερινότητα, στην μουσική πράξη αλλά και γενικότερα σε όλες τις πλευρές της μουσικής ζωής. Παράλληλα, παρατηρούμε πολλά μουσικά έργα στα οποία αντανακλώνται με διάφορους τρόπους οι ιδέες και οι αξίες του Διαφωτισμού.

Σκοπός αυτής της πτυχιακής εργασίας είναι να εξεταστεί, μέσα από βιβλιογραφική έρευνα, ο τρόπος με τον οποίο οι αξίες, τα ιδεώδη αλλά και οι κοινωνικές αλλαγές που έφερε η νέα φιλοσοφική σκέψη του κινήματος του Διαφωτισμού αντανακλώνται στη μουσική, εξερευνώντας και αναλύοντας επίσης συγκεκριμένα παραδείγματα στα οποία διαφαίνονται οι επιρροές του από μουσικά έργα συνθετών όπως ο Gluck, ο Mozart, ο Beethoven και άλλοι.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διάρθρωση της εργασίας ολοκληρώνεται σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο, προβάλλεται στον αναγνώστη το κοινωνικό, φιλοσοφικό και ιστορικό υπόβαθρο της Ευρώπης του 18^{ου} αιώνα. Περιγράφεται έτσι η κοινωνική διαστρωμάτωση της κοινωνίας κατά τις αρχές του 18^{ου} αιώνα επεξηγώντας την σημασία της κάθε κοινωνικής τάξης, τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούσαν, την καθημερινότητα τους αλλά και τον κοινωνικό και πολιτικό τους ρόλο. Γίνεται επίσης αναφορά σε σημαντικά γεγονότα που σημάδεψαν τον 18^ο αιώνα, όπως τους πολέμους της Ισπανικής Διαδοχής, την Αμερικανική και Γαλλική Επανάσταση και την Συνθήκη των Παρισίων. Ο 18^{ος} αιώνας ήταν επίσης σημαντικός και για την επιστήμη καθώς παρατηρούνται πολλές καινούριες εφευρέσεις οι οποίες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της Βιομηχανίας αλλά και της Γεωργίας, δημιουργώντας έτσι αυτό που έπειτα ονομάστηκε Αγροτική και Βιομηχανική επανάσταση. Σημαντικός παράγοντας που βοήθησε στην ανάπτυξη της επιστήμης, ήταν επίσης το καινούριο ορθολογιστικό πνεύμα στη φιλοσοφία, το οποίο ταυτίστηκε άμεσα με τον πειραματισμό στα μαθηματικά και την επιστήμη. Πρωτεργάτες του ορθολογιστικού αυτού τρόπου σκέψης ήταν βέβαια ο Γαλιλαίος και ο Νεύτωνας, κυρίως με τους νόμους της βαρύτητας.¹ Τέλος, στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, σκιαγραφείται η πορεία των τεχνών του 18^{ου} αιώνα, ο δρόμος δηλαδή από το Μπαρόκ προς το ροκοκό και έπειτα τον κλασικισμό.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται εκτενής περιγραφή του κινήματος του Διαφωτισμού. Απαντώνται ερωτήματα σχετικά με τις καταβολές του Διαφωτισμού, ποιες ήταν οι ιδέες του αλλά και ποιοι εκπροσωπούσαν το κίνημα. Περιγράφεται επίσης το φιλοσοφικό πνεύμα γύρω από το οποίο διαμορφώθηκαν οι σκοποί και οι ανησυχίες των φιλοσόφων του Διαφωτισμού. Στην συνέχεια αναφέρονται οι κύριες αλλαγές που παρατηρήθηκαν στην κοινωνία, την πολιτική, την θρησκευτική λατρεία αλλά και την καθημερινότητα του 18^{ου} αιώνα, καθώς και το πώς αυτές συνδέονται με τις ιδέες του Διαφωτισμού και την δράση των φιλοσόφων του. Συγκεκριμένα εξετάζεται κατά πόσο οι ιδέες του Διαφωτισμού επηρέασαν θέματα όπως την παιδεία, την επιστήμη, την πολιτική, τον τρόπο διακυβέρνησης του λαού κτλ. Γίνεται επίσης αναφορά στην ζωή, στη δράση και στις ιδέες των σημαντικότερων εκπροσώπων του Διαφωτισμού, του Βολταίρου, του Μοντεσκιέ και του Ρουσσώ. Τέλος, στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η συμβολή των Διαφωτιστών στους κανόνες της αισθητικής φιλοσοφίας που αφορούσαν κυρίως τις τέχνες, καθώς επίσης και η συγκεκριμένη πορεία που ακολούθησε η τέχνη της αρχιτεκτονικής, της ζωγραφικής, του θεάτρου και του μυθιστορήματος.

¹ Sture Linner, *Μικρή Ιστορία Πολιτισμού*, μτφρ., Γ. Α. Γεωργίου, (Γκοβόστη, 2003) 99-100.

Αναφέρονται τέλος συγκεκριμένα παραδείγματα από έργα των τεχνών αυτών, στα οποία αντανακλώνται οι καινούριες φιλοσοφικές ιδέες αισθητικής του Διαφωτισμού.

Το τρίτο κεφάλαιο της εργασίας αφορά την τέχνη της μουσικής κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, την εποχή δηλαδή του κλασικισμού. Χωρίζεται σε τέσσερα μέρη που περιγράφουν συγκεκριμένα την μουσική αντίληψη της εποχής, την μουσική καθημερινότητα και τη μουσική πρακτική, τη διαμόρφωση του καινούριου μουσικού στυλ, και τέλος συγκεκριμένα παραδείγματα και συνθέτες της εποχής. Σκοπός του τρίτου κεφαλαίου είναι η σύνδεση των γεγονότων που αναφέρθηκαν στα δύο προηγούμενα κεφάλαια καθώς και των ιδεών των εκπροσώπων του Διαφωτισμού με τα καινούρια στοιχεία που παρατηρήθηκαν στην μουσική ζωή του 18^{ου} αιώνα. Μεταξύ άλλων εξετάζεται ο θεσμός της δημόσιας συναυλίας, η εμφάνιση της κατηγορίας των ελεύθερων μουσικών επαγγελματιών, οι καινούριες μουσικές φόρμες, όπως της σονάτας, τα καινούρια μουσικά είδη, και έργα από συνθέτες όπως ο Christoph Willibald Gluck, Wolfgang Amadeus Mozart και Ludwig van Beethoven.

1. ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΟΥ 18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Κατά τον 18^ο αιώνα η κοινωνία της Ευρώπης απαρτιζόταν από τρεις κοινωνικές τάξεις. Κατ' αρχάς από τον κλήρο, στην συνέχεια από τους ευγενείς και τέλος από την τρίτη τάξη. Η τρίτη τάξη, η οποία αποτελούσε το 98% του πληθυσμού, αποτελείτο από τους αγρότες, τους εργάτες και την αστική τάξη. Οι κοινωνικοπολιτικές αποφάσεις λαμβάνονταν από τον κλήρο και τους ευγενείς ενώ η τρίτη τάξη ήταν αποκλεισμένη από την πολιτική.² Το πολίτευμα που επικρατούσε σε όλη σχεδόν την Ευρώπη τον 18^ο αιώνα, με εξαίρεση τη Μ. Βρετανία, ήταν η απόλυτη μοναρχία. Ο μονάρχης βέβαια φρόντιζε να ικανοποιεί τα συμφέροντα και τα προνόμια του κλήρου και των ευγενών γιατί συνήθως ήταν οι κύριοι αρωγοί του.³ Η αστική τάξη, που ήταν συνήθως μορφωμένοι έμποροι βρισκόταν στα ανώτερα στρώματα της τρίτης τάξης. Συγκεκριμένα οι έμποροι κατάφεραν να ισχυροποιηθούν μέσα από τις πολιτικοοικονομικές αλλαγές του αιώνα με αποτέλεσμα να είναι σε μια πιο προνομιούχα θέση από τους υπόλοιπους. Τα κατώτερα στρώματα της τρίτης τάξης ζούσαν σε κακές συνθήκες διαβίωσης, πλήρωναν φόρους και εφοδίαζαν τις πόλεις με τροφή χωρίς να τους παρέχεται κάποια υπηρεσία.⁴ Επιπλέον οι αποφάσεις των αρχόντων και των ανώτερων τάξεων ήταν συνήθως εις βάρος των αδυνάμων ενώ χρησιμοποιώντας τις ικανότητες χειραγώγησής τους κατάφερναν να τους εκμεταλλευτούν.⁵ Κατά κανόνα, η κοινωνική κατάσταση των ανθρώπων ήταν άμεσα συνυφασμένη με την ιδιοκτησία της γης.⁶ Άλλωστε, η κύρια απασχόληση της Ευρώπης κατά τον 18^ο αιώνα αφορούσε τον αγροτικό τομέα. Μέχρι το 1800 το 85% του πληθυσμού ζούσε στην ύπαιθρο όπως ζούσε και τους προηγούμενους αιώνες αλλά και με τα μέσα που ζούσαν οι άνθρωποι τους προηγούμενους αιώνες. Οι άνθρωποι μέχρι και τον 19^ο αιώνα ζούσαν με εκείνα που παρήγαν οι ίδιοι, ή οι κοντινές σ' αυτούς κοινότητες. "Το ψωμί ήταν το στήριγμα της ζωής". Η επιβίωση των ανθρώπων της υπαίθρου εξαρτιόταν από την συγκομιδή. Αν για κάποιο λόγο ο καρπός καταστρεφόταν οι άνθρωποι της υπαίθρου λιμοκτονούσαν. Ωστόσο, το όργωμα και γενικότερα οι γεωργικές εργασίες γίνονταν ακόμη με απαρχαιωμένες μεθόδους ήδη από την εποχή του Μεσαίωνα.⁷ Παράλληλα, όσον αφορά τις οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις του

² Ευαγγελία Λουβή και Δημήτρης Ξιφαράς, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη), 16.

³ Ελένη Λαγουδάκη, "Τα μοναρχικά καθεστώτα στην Ευρώπη από τον 16ο έως τον 18ο αιώνα", *Archive* (2010), <https://archive.gr/?p=795>.

⁴ Norman Hampson, *Ο Διαφωτισμός*, μτφρ. Δήμητρα Γ. Μπεχλικούδη (Αθήνα: Παπαζήσης, 1994), 79-82.

⁵ Τζον Χριστ, *Σύντομη Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Ελένη Λούση, (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2013), 216.

⁶ Hampson, *Ο Διαφωτισμός*, 82.

⁷ Χριστ, *Σύντομη Ιστορία της Ευρώπης*, 205-211.

18^ο αιώνα, η δομή της κοινωνίας της Ευρώπης ήταν αισθητά σταθερή. Ωστόσο, ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του αιώνα σημειώθηκαν μεγάλοι πόλεμοι και κοινωνικές ανησυχίες.⁸

Εικόνα 1. *The Third Estate carrying the Clergy and the Nobility on its back.*
Πηγή: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8410972x#>.



Μετά το τέλος των πολέμων της Ισπανικής Διαδοχής (1702-1713) και τη συνθήκη της Ουτρέχτης (1713), στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης επικρατούσε μια γενικώς ειρηνική κατάσταση χωρίς σημαντικές κοινωνικές εντάσεις. Αυτή η κατάσταση ανατράπηκε σύντομα με τους δύο πολέμους του 1740 και του 1756 οι οποίοι έφεραν έντονες κοινωνικές αναταραχές. Με την άνοδο της Πρωσίας, κράτος με μεγάλο στρατό, το 1740 ο Φρειδερίκος ο Μέγας, κατάφερε να κατακτήσει την Σιλεσία στον οκταετή πόλεμο της Αυστριακής διαδοχής. Τα δύο κράτη εξαντλήθηκαν ενώ παράλληλα η Αγγλία και η Γαλλία βρίσκονταν σε πόλεμο για τις αποικίες του Καναδά και της Ινδίας. Το 1756 σχηματίστηκε μια μεγάλη συμμαχία μεταξύ Αυστρίας, Ρωσίας και Σουηδίας με σκοπό την ανάκτηση της Σιλεσίας. Η Γαλλία εντάχθηκε στην συμμαχία με σκοπό την εκδίκηση της έναντι της Αγγλίας για την αποικιακή της ήττα.⁹ Ο πόλεμος τελείωσε το 1763 με αποτέλεσμα να αναδειχτούν η Πρωσία

⁸ Hampson, *Ο Διαφωτισμός*, 200.

⁹ Hampson, *Ο Διαφωτισμός*, 103,200-201.

και η Μ. Βρετανία ως οι δύο υπερδυνάμεις της Ευρώπης.¹⁰ Τα αποτελέσματα του πολέμου ήταν καθοριστικά για την οικονομία της Ευρώπης.¹¹ Ιδιαίτερα στη Γαλλία, μετά τους πολύχρονους και δαπανηρούς πολέμους, σε συνδυασμό με τις κακές σοδειές την δεκαετία του 1780, παρατηρήθηκε έντονη οικονομική κρίση, άνοδος στις τιμές των τροφίμων και φτώχεια. Έτσι, το 1789 συγκλήθηκε η Συνέλευση των Τάξεων, που αποτελείτο από τις τρεις κοινωνικές τάξεις, με σκοπό την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Ήταν βέβαια ξεκάθαρο ότι η αστική τάξη δεν θα μπορούσε να επικρατήσει της αριστοκρατίας και του κλήρου. Η αστική τάξη ξεσηκώθηκε, αυτοανακηρύχθηκε σε Εθνοσυνέλευση και ξεκίνησε να αγωνίζεται για την ισότητα των πολιτών. Οι πολίτες της Γαλλίας κατέλαβαν την Βαστίλη στις 14 Ιουλίου το 1789. Ο βασιλιάς Λουδοβίκος ΙΣΤ αναγκάστηκε να εγκατασταθεί στο Παρίσι εκεί όπου εκτελέστηκε το 1793. Ακολούθησε μια περίοδος *τρομοκρατίας* με πολλά μέτωπα πολέμου ανοιχτά αφού η Πρωσία και η Αυστρία ξεκίνησαν πόλεμο ενάντια στην Γαλλία προς υπεράσπιση του βασιλιά Λουδοβίκου ΙΣΤ. Το 1799 η επανάσταση έληξε όταν ο Ναπολέων Βοναπάρτης απέκτησε την εξουσία.¹²

Εικόνα 2. Ευγένιος Ντελακρουά, *Η Ελευθερία οδηγεί το Λαό*, Ελαιογραφία σε καμβά.
Πηγή: shorturl.at/dzAM5.



¹⁰Emma Marriott, *Παγκόσμια Ιστορία: Μικρή Εγκυκλοπαίδεια Παγκόσμιας Ιστορίας*, μτφρ. Τρισεύγενη Παπαϊωάννου, (Αθήνα: οκτώ, 2012) 155.

¹¹ Hampson, *Ο Διαφωτισμός*, 103,200-202.

¹² Marriott, *Παγκόσμια Ιστορία: Μικρή Εγκυκλοπαίδεια Παγκόσμιας Ιστορίας*, 157-158.

Την ίδια περίπου εποχή στις πολιτείες της Αμερικής, οι οποίες ήταν κυρίως Βρετανικές αποικίες, επικρατούσε μια παρόμοια κατάσταση. Οι πολίτες των αποικιών ήταν δυσαρεστημένοι λόγω του ότι δεν είχαν εκπροσώπηση στο βρετανικό κοινοβούλιο. Όταν η Βρετανία επέβαλε καινούριους φόρους στις αποικίες ξεκίνησαν την Αμερικανική Επανάσταση το 1775. Ο πόλεμος τελείωσε το 1783 όπου με την Συνθήκη των Παρισίων οι πολιτείες της Αμερικής αναγνωρίστηκαν ως ανεξάρτητες και ονομάστηκαν Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.¹³

Όπως προαναφέρθηκε, η Μ. Βρετανία ήταν το μόνο κράτος στην Ευρώπη στην οποία δεν λειτουργούσε το πολίτευμα της απόλυτης μοναρχίας. Αντί αυτού, το κοινοβούλιο είχε τον έλεγχο της διακυβέρνησης κάτι το οποίο έπαιξε ρόλο σε δύο μεγάλα γεγονότα του 18^{ου} αιώνα: την αγροτική και βιομηχανική επανάσταση. Όσον αφορά την αγροτική επανάσταση, σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι καινούριες αγροτικές τεχνικές και η ανακατανομή της γης. Οι αγροτικές γαίες περιφράχτηκαν και οι αγρότες απέκτησαν δικά τους κομμάτια γης στα οποία ήταν αναγκασμένοι να υιοθετούν τις καινούριες τεχνικές γεωργίας.¹⁴ Οι δύο μέθοδοι που εφαρμόστηκαν ήταν αυτές της *αγρανάπαυσης* και της *αλληλοσποράς*. Μέσα από αυτά τα δύο στοιχεία της επανάστασης στην Μ. Βρετανία, αναπτύχθηκε η καπιταλιστική αγορά με επίκεντρο τη γεωργία. Παρατηρήθηκε έτσι, ενδυνάμωση και αύξηση του εργατικού δυναμικού καθώς και μεγάλη ανάπτυξη της οικονομίας, δημιουργώντας ένα ιδανικό περιβάλλον για την πραγματοποίηση της βιομηχανικής επανάστασης.¹⁵ Καθοριστικός παράγοντας εξέλιξης της βιομηχανικής επανάστασης ήταν επίσης και οι εφευρέσεις του 18ου αιώνα. Στον τομέα της υφαντουργίας εμφανίστηκε η κλωστική μηχανή *Spinning Jenny* του Τζέιμς Χάργκριβς (James Hargreaves, 1720-1778) την οποία τελειοποίησε και χρησιμοποίησε ο Ρίτσαρντ Άρκραϊτ (Richard Arkwright, 1732-1792) στο εργοστάσιο που άνοιξε το 1771.¹⁶ Καινοτομίες υπήρχαν επίσης και στην βιομηχανία σιδήρου η οποία αναπτύχθηκε ραγδαία και έπαιξε μεγάλο ρόλο στην βιομηχανική επανάσταση. Η πιο σημαντική όμως εφεύρεση του 18^{ου} αιώνα ήταν η ατμομηχανή. Μέσω της ατμομηχανής αναπτύχθηκε το δίκτυο των συγκοινωνιών, εξαπλώθηκε το διεθνές εμπόριο και όλοι οι τομείς της βιομηχανίας αναπτύχθηκαν.¹⁷ Κάτω από αυτές τις συνθήκες, έχουμε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση πολλών εργοστασίων, μέσα από τα οποία η *εκμηχανισμένη*

¹³ Marriott, *Παγκόσμια Ιστορία: Μικρή Εγκυκλοπαίδεια Παγκόσμιας Ιστορίας*, 167-168.

¹⁴ Χριστ, *Σύντομη Ιστορία της Ευρώπης*, 22-224, 228.

¹⁵ Linner, *Μικρή Ιστορία Πολιτισμού*, 112.

¹⁶ Marriott, *Παγκόσμια Ιστορία: Μικρή Εγκυκλοπαίδεια Παγκόσμιας Ιστορίας*, 160.

¹⁷ Linner, *Μικρή Ιστορία Πολιτισμού*, 113.

παραγωγή αντικατέστησε τους μέχρι τότε τρόπους παραγωγής αγαθών.¹⁸ Οι δύο αυτές επαναστάσεις έδωσαν στους απλούς ανθρώπους την ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον μέσα στο οποίο δεν θα ζούσαν πια στα όρια της ανέχειας.

Η ελπίδα για την αρχή μιας νέας εποχής προήλθε επίσης μέσα από το καινούριο πνεύμα της ορθολογικής σκέψης στην φιλοσοφία και τον πειραματισμό στον τομέα της επιστήμης. Στο μέχρι τότε πνευματικό περιβάλλον όλες οι απαντήσεις περί ιστορίας, φιλοσοφίας και επιστήμης βρίσκονταν κρυμμένες στην Παλαιά Διαθήκη. Οι συγγραφείς της εποχής πίστευαν ότι η γνώση του ανθρώπου βρίσκεται στη Βίβλο και πουθενά αλλού. Αυτό βέβαια άλλαξε τον 17^ο και 18^ο αιώνα με τους “νέους τρόπους εποπτικής εμπειρίας”.¹⁹ Τις βάσεις για μια ορθολογιστική θεώρηση του κόσμου είχε θέσει ο Γαλιλαίος ενώ ο Νεύτωνας με τους νόμους της βαρύτητας ολοκλήρωσε αυτές τις θεωρήσεις και άνοιξε τον δρόμο για τους νέους τρόπους σκέψης περί φιλοσοφίας και επιστήμης. Μάλιστα το 1730 ο Αλεξάντερ Πόουπ έγραψε για τον Νεύτωνα: “*Η φύση και οι Νόμοι της Φύσης κρύβονταν μέσα στη Νύχτα. Ο Θεός είπε : «Γεννηθήτω ο Νεύτων!» και εγένετο Φως.*”²⁰

Όσον αφορά τις τέχνες, ο 18^{ος} αιώνας σήμανε το τέλος της εποχής του Μπαρόκ και την άνθιση του κλασικισμού με τον θάνατο του Γιόχαν Σεμπάστιαν Μπαχ (Johan Sebastian Bach, 1685-1750) το 1750. Αυτή η αλλαγή άρχισε ήδη να ξεκινάει από τις αρχές του αιώνα με όλες τις τέχνες να στρέφονται προς το στυλ ροκοκό. Το ροκοκό ξεκίνησε από τη Γαλλία και διαδόθηκε σε όλη την Ευρώπη, κράτησε όμως μόνο 50 χρόνια περίπου.²¹ Στην μουσική, το ροκοκό διαμορφώθηκε μέσα από το γαλλικό ύφος Galante, με κύριους εκπροσώπους τον Γιόχαν Κρίστιαν Μπαχ (Johan Christian Bach, 1735-1782), Ντομένικο Σκαρλάτι (Domenico Scarlatti 1685-1757), Γκέοργκ Φίλιπ Τέλεμαν (Georg Philipp Telemann, 1681-1767) και το αισθηματικό ύφος με τον πιο σημαντικό εκπρόσωπο τον Καρλ Φίλιπ Εμάνουελ Μπαχ (Carl Philipp Emanuel Bach, 1714-1788). Παράλληλα εμφανίστηκαν τα νέα ιταλικά ακούσματα της opera buffa, sinfonias και σονάτας. Μέσα από αυτή τη μεταβατική περίοδο η μουσική έφτασε στην πρώτη κορύφωση του κλασικισμού το 1781 με την *Απαγωγή απ’ το Σεράι* του Mozart και το Κουαρτέτο για έγχορδα op. 33 του Haydn.²² Στην αρχιτεκτονική δινόταν μεγάλη σημασία στους εσωτερικούς χώρους οι οποίοι διακοσμούσαν με καθρέφτες, τζάκια και επιχρυσώσεις. Σε αντίθεση με το μπαρόκ, χρησιμοποιούνταν ανάλαφρα και φωτεινά χρώματα που θύμιζαν τη φύση. Η μεγαλοπρέπεια της αρχιτεκτονικής ολοκληρωνόταν με

¹⁸ Marriott, *Παγκόσμια Ιστορία: Μικρή Εγκυκλοπαίδεια Παγκόσμιας Ιστορίας*, 160.

¹⁹ Hampson, *Ο Διαφωτισμός*, 22-23, 28.

²⁰ Linner, *Μικρή Ιστορία Πολιτισμού*, 99-100.

²¹ Μιχάλης Χοιπέλ, "Ροκοκό και η προκλασική εποχή," *Χανιώτικα Νέα*, (2015), <https://www.haniotikane.gr/rokoko-ke-proklasiki-epochi/>.

²² Ulrich Michels, *Ατλας της Μουσικής: Τόμος II*, (Φίλιππος Νάκας, 1995) 367, 368.

τους κήπους των κτιρίων που αναδιοργανώθηκαν, με το πιο μεγάλο παράδειγμα της εποχής, το παλάτι των Βερσαλλιών. Οι κήποι, τα δάση και η φύση γενικότερα, απεικονίζονταν έντονα και στη ζωγραφική. Ήταν το κύριο στοιχείο στις απεικονίσεις της εποχής όπου άνθρωποι παίζουν όργανα, διασκεδάζουν ή περπατούν. Κύριοι εκπρόσωποι ήταν ο Ζαν Αντουάν Βαττώ (Jean Antoine Watteau, 1684-1721) και ο Φρανσουά Μπουσέ (François Boucher, 1703-1770).²³ Ύστερα από το ροκοκό εμφανίστηκε, όπως αναφέρθηκε, ο κλασικισμός, ή πιο συγκεκριμένα ο νεοκλασικισμός. Οι παράγοντες που οδήγησαν τις τέχνες να επιστρέψουν στην εποχή της αρχαίας Ελλάδας και της αρχαίας Ρώμης ήταν πολλοί. Στο πεδίο της αρχαιολογίας σημειώθηκαν πολλές σημαντικές ανασκαφές και ανακαλύψεις, από την αρχαία Ρώμη και την αρχαία Ελλάδα, οι οποίες στην συνέχεια τυπώθηκαν σε εικόνες με αποτέλεσμα να επηρεάσουν δραστικά τις τέχνες. Πιστεύεται επίσης ότι το Μπαρόκ είχε φτάσει σ' ένα αδιέξοδο γιατί είχαν επεξεργαστεί τα ίδια θέματα πολλές φορές.²⁴

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν, ο 18^{ος} αιώνας, ήταν ο αιώνας κατά τον οποίο στην Ευρώπη επικράτησε κατά κανόνα το πολίτευμα της απόλυτης μοναρχίας. Ο πλούτος ήταν άνισα διαχωρισμένος στα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας ενώ τα κατώτερα στρώματα αποτελούνταν κυρίως από ανθρώπους που ασχολούνταν με τη γεωργία κυρίως για την δική τους επιβίωση ή της οικογένειάς τους. Τα πιο σημαντικά γεγονότα που σημειώθηκαν κατά τον 18 αιώνα ήταν η Γαλλική και Αμερικανική Επανάσταση, η διακήρυξη της ανεξαρτησίας των ΗΠΑ, η Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καθώς και η αγροτική και βιομηχανική επανάσταση. Εξίσου σημαντική βέβαια για τον 18^ο αιώνα ήταν και η ανάπτυξη της επιστημονικής γνώσης, μέσα από την οποία άνθισε η ορθολογιστική σκέψη των φιλοσόφων και των επιστημόνων αλλά και το κίνημα του Διαφωτισμού. Όσον αφορά τις τέχνες, ο 18^{ος} αιώνας σήμανε το τέλος της εποχής του Μπαρόκ και την άνθιση της εποχής τους κλασικισμού. Το ερώτημα αν ο Διαφωτισμός επηρέασε αυτή την αλλαγή από το Μπαρόκ στον κλασικισμό στις τέχνες και στην μουσική θα απαντηθεί στα επόμενα κεφάλαια.

²³ Μαρία Κακουλίδου, "Το ανάλαφρο στυλ rococo," *Decobook*, <https://www.decobook.gr/design-history/to-analafro-styl-rococo>.

²⁴ Ρόμπερτ Φυρνό-Τζόρνταν, *Ιστορία της Αρχιτεκτονικής*, (Αθήνα: Υποδομή, 1981) 343.

2. ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΚΙ ΟΙ ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΤΕΧΝΕΣ

2.1 Το κίνημα του Διαφωτισμού

Ο Διαφωτισμός, ήταν ένα φιλοσοφικό κίνημα του οποίου οι ιδέες και οι αρχές βασιζόνταν στην δύναμη του ορθού λόγου.²⁵ Αναπτύχθηκε κυρίως στην Ευρώπη κατά τον 18ο αιώνα, το περιεχόμενο καθώς και η σημαντικότητα του όμως, συζητήθηκε έντονα από τους φιλοσόφους και τους ιστορικούς κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα, μέχρι και τις αρχές του 21^{ου}.²⁶ Ο όρος Διαφωτισμός (Enlightenment) χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τον Γερμανό μεταφυσικό Εμάνουελ Καντ (Immanuel Kant, 1724-1804), ήταν όμως ουσιαστικά μετάφραση του όρου *αιώνας των φώτων* (siècle des Lumières) τον οποίο χρησιμοποιούσαν οι Γάλλοι λόγιοι της εποχής για να περιγράψουν τον 18ο αιώνα.²⁷ Η έννοια του φωτός είχε μεγάλη σημασία για την θρησκεία της εποχής και σχετιζόταν επίσης με την φιλοσοφία. Συνδεόταν με τον Χριστό ο οποίος ήταν το “Φως του κόσμου” και φώτιζε τις ψυχές των ανθρώπων. Η σύνδεση του φωτός με την φιλοσοφία είχε τις ρίζες της στην αρχαιότητα, και προερχόταν συγκεκριμένα από τη διδασκαλία του Πλάτωνα. Κατά τον Πλάτωνα το φως ήταν η ίδια η αλήθεια που αποκτούσαν οι άνθρωποι όταν έφευγαν από τα «συσκοτισμένα σπήλαια της προκατάληψης και της άγνοιας».²⁸ Έτσι και οι στοχαστές του Διαφωτισμού, πίστευαν ότι μέσα από την απόκτηση γνώσης αλλά και από το φως της λογικής θα ελευθερώνονταν από τα σκοτάδια της τυραννίας, της αδικίας, των προλήψεων και των προκαταλήψεων της κοινωνίας αλλά και της Θρησκείας.²⁹

Το διαφορετικό με το κίνημα του Διαφωτισμού ήταν ότι, σε αντίθεση με άλλα ιστορικά κινήματα, κόμματα ή ομάδες, ο Διαφωτισμός δεν είχε συγκεκριμένους στόχους, πρόγραμμα δράσης και δεν καθοδηγούταν από κάποιο οργανωμένο σύνολο. Το κίνημα του Διαφωτισμού δεν είχε επίσης κάποια *επίσημη χάρτα* όπως τα περισσότερα οργανωμένα σύνολα της εποχής. Οι προτεραιότητες και οι στόχοι των στοχαστών του Διαφωτισμού άλλαζαν αναλόγως με το βασίλειο ή τις περιοχές που τους απασχολούσε. Ο Διαφωτισμός δεν ήταν επομένως ένα κίνημα ομοιογενές με συγκεκριμένη μορφή.³⁰ Αντιθέτως, ο Διαφωτισμός ήταν ένας τρόπος σκέψης, μια κριτική προσέγγιση μέσα από την οποία οι άνθρωποι θα

²⁵ Marriott, *Παγκόσμια Ιστορία: Μικρή Εγκυκλοπαίδεια Παγκόσμιας Ιστορίας*, 155.

²⁶ John Robertson, *Διαφωτισμός: Μια συνοπτική Εισαγωγή*, (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2019) 17.

²⁷ Thomas L. Hankins, *Επιστήμη και Διαφωτισμός*, μτφρ. Γιώργος Γκουνταρούλης, (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1998) 3.

²⁸ Robertson, *Διαφωτισμός: Μια συνοπτική Εισαγωγή*, 19.

²⁹ Merry Wiesner-Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*, μτφρ. Ελένη Καλογιάννη, (Αθήνα: Ξυφαράς, 2008) 378.

³⁰ Roy Porter, *Ο Διαφωτισμός*, μτφρ. Φενοφών Μπαμιατζόγλου, (Αθήνα: Οκτώ, 2014) 27-29.

μπορούσαν να σκέφτονται και να δρουν πιο ελεύθερα και πιο εποικοδομητικά. Μέσα από αυτή την έννοια, η αξία του Διαφωτισμού θα μπορούσε να ανακαλυφθεί μόλις ο άνθρωπος συνειδητοποιούσε ότι μέσα από τη λογική σκέψη η κοινωνία μπορεί να οδηγηθεί προς μια καλύτερη κατεύθυνση σε σχέση με το παρελθόν.³¹ Για να συμβεί αυτό βέβαια, ο άνθρωπος έπρεπε να δει τα πράγματα διαφορετικά, να αναθεωρήσει τον τρόπο που μέχρι τότε ζούσε αλλά κυρίως να ξεκινήσει να σκέφτεται.³² Η ευτυχία του ανθρώπου ήταν πλέον μια υπαρκτή εικόνα που προσπαθούσε να επιτύχει ασχέτως από την τυραννία, την αδικία και τον σκοταδισμό που επικρατούσε. “Διαφωτισμός σήμαινε ανθρωπισμός”.³³

Εικόνα 3. Cristiano Banti (1824-1904), *Ο Γαλιλαίος Αντιμέτωπος με την Ιερά Εξέταση*, 1857, Ελαιογραφία σε καμβά. Πηγή: shorturl.at/qyALQ.



Κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, η κοινωνία και η καθημερινή ζωή άρχισε γενικά να αναπτύσσεται και να γίνεται πιο περίπλοκη. Η ανάπτυξη του εμπορίου και της βιομηχανίας καθώς και η δημιουργία καινούριων επαγγελματιών (γιατρός, δικηγόρος) ήταν σημαντικοί παράγοντες που λειτούργησαν ως υπόβαθρο για την ανάπτυξη του Διαφωτισμού. Όσον αφορά την θρησκεία, επικράτησαν πολλές διαμάχες, κάτι το οποίο ανάγκαζε τους ανθρώπους

³¹ Hankins, *Επιστήμη και Διαφωτισμός*, 4.

³² Porter, *Ο Διαφωτισμός*, 29.

³³ Harris, R., Walter, *Absolutism and Enlightenment*, (London: Blandford Press, 1967) 34.

να σκεφτούν και να αποφασίσουν για τα πιστεύω του εαυτού τους.³⁴ Ωστόσο, μια από τις πιο μεγάλες επιρροές για τον Διαφωτισμό ήταν η ανάπτυξη της επιστημονικής γνώσης. Κύρια πρόσωπα της ανάπτυξης αυτής ήταν ο Γάλλος μαθηματικός και ορθολογιστής φιλόσοφος Ρενέ Ντέκαρτ (Renes Descartes, 1596-1650) και ο Άγγλος μαθηματικός Ισαάκ Νεύτωνας (Isaac Newton, 1642-1727).³⁵ Η ανάπτυξη αυτή, της επιστημονικής γνώσης κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα ονομάστηκε Επιστημονική Επανάσταση.

Τα πιο σημαντικά πρόσωπα που συνδέονται με την Επιστημονική Επανάσταση είναι ο Γαλιλαίος Γαλιλέι (Galileo Galilei, 1564-1642) ο Γιοχάνες Κέπλερ (Johannes Kepler, 1571-1630) και οι δύο προαναφερθέντες Ισαάκ Νεύτωνας και Ρενέ Ντέκαρτ.³⁶ Το κύριο θέμα που απασχολούσε τους επιστήμονες του 17^{ου} αιώνα ήταν το θέμα της κίνησης των σωμάτων στο σύμπαν. Ενώ μέχρι τότε οι απαντήσεις για τους νόμους της κίνησης και τον τρόπο που συμπεριφέρεται το σύμπαν βρίσκονταν στις θεωρίες του Αριστοτέλη, ή στην θέληση του Θεού, οι επιστήμονες του 17^{ου} αιώνα έδωσαν ένα νέο πρίσμα στο θέμα. Τα στοιχεία που βοήθησαν περισσότερο στην καινούρια αυτή ερμηνεία, ήταν η αποδοχή του πειραματισμού ως μια αναγνωρισμένη μέθοδος σκέψης, αλλά κυρίως, η μεγάλη ανάπτυξη των μαθηματικών. Μεγάλο ρόλο έπαιξαν επίσης και οι μεγάλες ανακαλύψεις του αιώνα με έμφαση στις δύο σημαντικότερες, το τηλεσκόπιο και το μικροσκόπιο.³⁷ Η μεγαλύτερη ίσως ανακάλυψη κατά την εποχή του Διαφωτισμού ήταν το ηλεκτρικό πυρ. Ο ηλεκτρισμός ενδιέφερε πολλούς ερευνητές οι οποίοι ήθελαν να διεξάγουν πειράματα για περεταίρω έρευνα. Η μελέτη και τα πειράματα του ηλεκτρισμού ήταν εντυπωσιακά στους θεατές καθώς προσέφεραν ταυτόχρονα καινούρια γνώση γύρω από το αντικείμενο του. Στα πειράματα γύρω από τον ηλεκτρισμό, οι επιστήμονες μελετούσαν επίσης και την δύναμη της έλξης των σωμάτων η οποία συνδεόταν πολύ με τους νόμους της βαρύτητας του Νεύτωνα.³⁸ Μέσα από αυτές τις εξελίξεις και γεγονότα, η επιστήμη και τα μαθηματικά άρχισαν να παίρνουν την μορφή όπως τα ξέρουμε μέχρι σήμερα, την μοντέρνα δηλαδή επιστήμη. Πλέον η επιστημονική ανάπτυξη του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα είχε δώσει ελπίδα στον άνθρωπο και ιδιαίτερα στους στοχαστές του Διαφωτισμού, ότι η καινούρια γνώση μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε άλλες μορφές ανάπτυξης, που εστιάζουν στον άνθρωπο, την ευτυχία του αλλά και το ευρέως κοινό καλό.³⁹

³⁴ Harris, *Absolutism and Enlightenment*, 9.

³⁵ Marriott, *Παγκόσμια Ιστορία: Μικρή Εγκυκλοπαίδεια Παγκόσμιας Ιστορίας*, 155.

³⁶ Hankins, *Επιστήμη και Διαφωτισμός*, 1.

³⁷ Harris, *Absolutism and Enlightenment*, 10-11.

³⁸ Hankins, *Επιστήμη και Διαφωτισμός*, 78-81.

³⁹ Beat Kumin, *The European World 1500-1800: An Introduction to Early Modern History*, (Oxon, New York: Routledge, 2014) 205, 239.

Εικόνα 4. Reinier Vinkeles (1741-1816), *Electricity demonstration*, 18th century.
Πηγή: shorturl.at/goyT8.



Πολλοί ιστορικοί θεωρούν ότι ο Διαφωτισμός ήταν ένα κίνημα κατά το οποίο η συλλογική προσπάθεια πολλών ανθρώπων, οι υλικές συνθήκες αλλά και οι τρόποι ζωής και σκέψης έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο για την ανάπτυξη και την διάδοση του. Ωστόσο ο Peter Gay, στο βιβλίο του *The Enlightenment: An interpretation*, παρουσιάζει τους εκπροσώπους του Διαφωτισμού ως μια μικρή “οικογένεια φιλοσόφων”. Οι φιλόσοφοι γνωρίζονταν μεταξύ τους σε ένα βαθμό και θαύμαζαν ο ένας το έργο του άλλου. Ήταν άνθρωποι του κόσμου με αναπτυγμένη κριτική σκέψη την οποία χρησιμοποιούσαν για να κατανοήσουν την ανθρώπινη φύση. Η ομάδα αυτή, ή ο *σκληρός πυρήνας* του Διαφωτισμού αποτελείτο από τους Γάλλους, Μοντεσκιέ, Βολταίρο, Ντιντερό, Ντ’ Αλαμπέρ, Τυργκό και Κοντορσέ, τους Βρετανούς Λοκ, Χιουμ και Γκίμπσον, τον Ρουσσώ από την Γενεύη, τους Γερμανούς Ντ’ Ολμπάχ, Καντ και Χέρντερ, και τον Αμερικάνο Φρανγκλίνο. Οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού είχαν αρκετές διαφωνίες μεταξύ τους σε αρκετά θέματα, είχαν όμως ομόφωνες θέσεις σε πολλά σημαντικά σημεία. Ασκούσαν όλοι κριτική στο παλαιό καθεστώς, προέτρεπαν τους ανθρώπους να σκεφτούν και να ξεφύγουν από τον σκοταδισμό που τους διακατείχε, και προσπαθούσαν να δώσουν μια ελπίδα για την ευημερία της κοινωνίας. Άλλοι

εκπρόσωποι του Διαφωτισμού που έπαιξαν μικρότερο ρόλο ήταν ο Λα Μετρί, ο Κοντιγιάκ, ο Ελβέτιος, ο Τζέρεμι Μπένθαμ, ο Μπεκάριο και άλλοι.⁴⁰ Μάλιστα, σημαντική ήταν και η υποστήριξη πολλών μοναρχών της εποχής για τα θέματα και τις ιδέες του Διαφωτισμού. Συγκεκριμένα, ο Φρειδερίκος ο Μεγάλος, η Αικατερίνη η Μεγάλη, η Μαρία Θηρεσία και ο γιος της Ιωσήφ Β΄ συμφωνούσαν ότι η κοινωνία και ο τρόπος εξουσίας χρειάζονταν μεταρρυθμίσεις και εκσυγχρονισμό, ενώ στην συνέχεια ονομάστηκαν “*φωτισμένοι απόλυτοι μονάρχες*”.⁴¹

Ο πιο κύριος και ίσως πιο σημαντικός σκοπός των φιλοσόφων του Διαφωτισμού ήταν η δημιουργία μιας *επιστήμης του ανθρώπου*. Όλοι οι Διαφωτιστές συμφωνούσαν στο γεγονός ότι η κοινωνία είχε ανάγκη από μια επιστήμη κατά την οποία το αντικείμενο μελέτης θα ήταν ο άνθρωπος. Υπήρχαν βέβαια αρκετές διαφορετικές απόψεις σχετικά με τον τρόπο που θα επιτυγχανόταν αυτό και για το ποια πορεία θα έπρεπε να ακολουθήσει η επιστήμη του ανθρώπου.⁴² Την έμπνευση για την επιστήμη του ανθρώπου είχε δώσει ο Αν Ρομπέρ Ζακ Τυργκό (Anne Robert Jacques Turgot, 1727-1781) ο οποίος μίλησε για την δημιουργία μιας κοινωνικής επιστήμης ως λύση στα κοινωνικά προβλήματα της Γαλλίας. Η βάση αυτής της επιστήμης κατά τον Τυργκό θα έπρεπε να ήταν τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου και οι αρχές της δικαιοσύνης που διέπουν τον κάθε άνθρωπο. Οι αρχές της επιστήμης του ανθρώπου κρύβονταν κατά τους Σκωτσέζους φιλόσοφους σε ένα “ειδικό ανθρώπινο συναίσθημα”, κατά τους ωφελμιστές σε ένα “σύνολο ατομικών συμφερόντων των ανθρώπων” και κατά τους ορθολογιστές σε μια “μαθηματική ανάλυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων”. Άλλοι φιλόσοφοι πίστευαν ότι η επιστήμη του ανθρώπου θα έπρεπε να βασίζεται πάνω στη επιστήμη της ψυχολογίας και των νοητικών πράξεων και κάποιοι άλλοι πίστευαν ότι θα έπρεπε να βασίζεται πάνω σε μια επιστήμη κοινωνικής οργάνωσης.⁴³

⁴⁰ Porter, *Ο Διαφωτισμός*, 19-20, 85.

⁴¹ Ibid. 107.

⁴² Ibid. 31,32.

⁴³ Hankins, *Επιστήμη και Διαφωτισμός*, 239-241.

Εικόνα 5. Benoît-Louis Prévost. Αναπαράσταση από την Εγκυκλοπαίδεια του Ντενί Ντιντερό, όπου η Αλήθεια είναι στο κέντρο της κορυφής περιβαλλόμενη από φως, με τα καλύμματα της να αφαιρούνται από την Φιλοσοφία και την Λογική στα δεξιά της.
Πηγή: shorturl.at/puCU6.



Ένα άλλο βασικό θέμα που απασχολούσε τους εκπρόσωπους του Διαφωτισμού ήταν ο τρόπος διακυβέρνησης του Λαού και της κοινωνίας. Ο Σαρλ Λουί ντε Σεκοντά, Βαρόνος της Μπρεντ και του Μοντεσκιέ (Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brede et de Montesquieu, 1689-1755) κοινώς γνωστός ως Μοντεσκιέ στο *Πνεύμα των νόμων* (*L'Esprit des lois*, 1748) αναγνώρισε τρεις τρόπους διακυβέρνησης. Ο πρώτος τρόπος ήταν η Δημοκρατία. Μέσα από τη Δημοκρατία οι άνθρωποι κέρδιζαν την ελευθερία τους λόγω της συμμετοχικής φύσης του πολιτεύματος. Η μοναρχία ήταν ο δεύτερος τρόπος διακυβέρνησης και ο δεσποτισμός ο τρίτος. Το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ήταν αμόρφωτο και ασχολείτο με την γεωργία και τη κτηνοτροφία ήταν κάτι που επηρέαζε αρνητικά τις απόψεις των φιλοσόφων για το θέμα του σωστού τρόπου διακυβέρνησης. Πολλοί φιλόσοφοι πίστευαν ότι οι αμόρφωτοι άνθρωποι των κατωτέρων στρωμάτων δεν θα

μπορούσαν να συμμετάσχουν στην πολιτική με αποτέλεσμα να τους απωθεί η ιδέα της Δημοκρατίας ως το σωστό πολίτευμα διακυβέρνησης. Παρ' όλα αυτά, αυτό που ενδιέφερε περισσότερο τους φιλοσόφους του Διαφωτισμού ήταν το κατά πόσο η εξουσία συμπεριφερόταν αποτελεσματικά και σοφά προς τον Λαό. Επομένως, πρώτιστος στόχος των Διαφωτιστών δεν ήταν να δώσουν απάντηση στο ερώτημα “ποιος έπρεπε να κυβερνά”, αλλά στο αν αυτοί που κυβερνούσαν έπρατταν δίκαια και είχαν σκοπό την ευημερία και την βελτίωση της ζωής των ανθρώπων.⁴⁴

Όσον αφορά την θρησκεία, οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού είχαν ως επί το πλείστον κοινές απόψεις. Ήταν ενάντια σε κάθε είδος και μορφή θρησκείας η οποία αιχμαλώτιζε την κριτική σκέψη του ανθρώπου. Πολλοί φιλόσοφοι μάλιστα εναντιωνόταν στον Χριστιανισμό, στην διαρκή προσπάθεια του για εξουσία, τους παραλογισμούς και τη διαφθορά. Κατά τον Βολταίρο, τον Ντιντερό, και τον Ντ' Ολμπάχ, ο άνθρωπος για να αποκτήσει εξουσία στον ίδιο του τον εαυτό θα έπρεπε να μην επηρεάζεται από την πλάνη και την χειραφέτηση της θρησκείας. Αυτό βέβαια δεν σήμαινε ότι οι διαφωτιστές πίστευαν σε κάποιο είδος αθεϊσμού ή ότι μισούσαν κάποια συγκεκριμένη θρησκεία. Αρκετοί από αυτούς ήταν βαθιά θρησκευόμενοι. Αυτό που προσπαθούσαν να καταρρίψουν ήταν τον τρόπο που λειτουργούσε η θρησκεία και το μεγάλο μέγεθος εξουσίας που κατείχε.⁴⁵

Ο πιο σημαντικός ίσως φιλόσοφος που μαχόταν ενάντια στην επιρροή της Θρησκείας στην ζωή των ανθρώπων ήταν ο Φρανσουά Μαρί Αρουέ (Francois-Marie Arouet, 1694-1778) γνωστός και ως Βολταίρος . Δεν πίστευε στην ύπαρξη των θαυμάτων που παρουσιάζει η εκκλησία γιατί χαλούσαν την ισορροπία και τους νόμους του σύμπαντος. Μιλούσε συνεχώς για τα εγκλήματα που έγιναν κατά της ανθρωπότητας στο όνομα της Θρησκείας. Ήταν μεγάλος ανθρωπιστής και είχε μεγάλο πάθος για την ανθρώπινη δικαιοσύνη. Τα πιο σημαντικά παραδείγματα στα οποία φαίνεται ο ανθρωπισμός και το πάθος του για δικαιοσύνη ήταν η περίπτωση του Jean Calas (βασανίστηκε και θανατώθηκε με την δικαιολογία ότι σκότωσε τον γιο του, ενώ ο Βολταίρος πίστευε ότι ο γιος του αυτοκτόνησε και ο Calas αδικήθηκε λόγω “Θρησκευτικής μισαλλοδοξίας”), και το μυθιστόρημα που ο ίδιος είχε γράψει με τίτλο *Candide* (1758). Οι φιλοσοφίες του Λοκ και του Νεύτωνα ήταν οι βασικές επιρροές που δέχτηκε ο Βολταίρος. Ήταν μεγάλος θαυμαστής του τρόπου διακυβέρνησης του Αγγλικού κράτους ενώ ο ίδιος πίστευε ότι την εξουσία έπρεπε να έχει ένας σοφός δεσπότης ο οποίος θα διοικούσε υπό την καθοδήγηση των νόμων της λογικής.

⁴⁴ Porter, *Ο Διαφωτισμός*, 56-58.

⁴⁵ *Ibid.* 65-70.

Μεγάλος υποστηρικτής στον τρόπο διακυβέρνησης της Αγγλίας και τον διαχωρισμό των εξουσιών ήταν επίσης ο Μοντεσκιέ. Γι' αυτόν, ο καλύτερος τρόπος διακυβέρνησης ήταν η Δημοκρατία. Πίστευε ότι η προσωπική κρίση του βασιλιά δεν θα έπρεπε να παίζει ρόλο στο πώς διοικούσε. Ο βασιλιάς θα έπρεπε να ακολουθεί συγκεκριμένους νόμους και να λειτουργεί υπό την καθοδήγηση τους. Ο Μοντεσκιέ διαφωνούσε με τον θεσμό της θρησκείας εφ' όσον αυτή δεν υπάκουε στους νόμους της λογικής με παραδείγματα το κάψιμο των παραθύρων στον Ινδουισμό και την απαγόρευση κατανάλωσης χοιρινού κρέατος στον Μουσουλμανισμό. Θεωρήθηκε ένας από τους πιο σημαντικούς φιλοσόφους και πιο λαμπρά μυαλά του αιώνα του Διαφωτισμού.⁴⁶

Μεγάλης σημασίας ήταν επίσης οι ιδέες και τα λεγόμενα του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ (Jean-Jacques Rousseau, 1712-1778). Κατά τον Ρουσσώ η ανάπτυξη της επιστήμης και η ανάπτυξη της κοινωνίας είχαν δημιουργήσει μεγάλα προβλήματα στον τρόπο που οι άνθρωποι ζούσαν. Πίστευε ότι η κοινωνία έπρεπε να τύχει αναδιοργάνωσης και ο άνθρωπος να επιστρέψει στις πιο απλές ηθικές ιδέες όπως αυτή της αγάπης και της οικογένειας.⁴⁷ Διαφωνούσε σε πολλά σημεία με τους φιλόσοφους που υποστήριζαν τις ιδέες περί του ορθού λόγου, θεωρήθηκε όμως “φάρος του Διαφωτισμού” λόγω του μεγάλου πάθους που είχε στο να μιλάει ενάντια στο παλαιό καθεστώς.⁴⁸

Για πολλούς ιστορικούς, ο αιώνας του Διαφωτισμού, οι ιδέες και οι επιρροές του, ήταν μια καθαρά αντρική υπόθεση. Γυναικεία κινήματα με γυναίκες ηγέτιδες που πάλεψαν για τα δικαιώματα και την πρόοδο του γυναικείου φύλου εμφανίστηκαν μόνο από τον 19^ο αιώνα και μετά. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν γυναίκες που το όνομα τους έγινε γνωστό λόγω του ρόλου που έπαιξαν στον Διαφωτισμό. Η Μαρκεσία ντε Σατελέ που ήταν η σύντροφος του Βολταίρου, ήταν οπαδός και γνώστης της επιστήμης του Νεύτωνα, η “καλλιεργημένη και ευφραδής” ερωμένη του Ντιντερό, Σοφί Βολάν, η Μαντάμ ντε Καριέρ η οποία ήταν γυναίκα των γραμμάτων με εκσυγχρονισμένες ιδέες και απόψεις και άλλες. Οι πρώτες γυναίκες οι οποίες επίσημα θεωρήθηκαν *φιλόσοφοι πρώτης τάξεως* ήταν η Μαίρη Γουόλστονκραφτ με την συγγραφή του *Υπεράσπιση των δικαιωμάτων της γυναίκας (A Vindication of the Rights of Woman)* και η Μαντάμ ντε Σταλ.⁴⁹ Ο πιο σημαντικός ίσως ρόλος των γυναικών κατά τον 18^ο αιώνα ήταν η δημιουργία του λογοτεχνικού σαλονιού (salon). Τα λογοτεχνικά σαλόνια ήταν ένας ιδιωτικός θεσμός που δημιουργήθηκε από της *ελίτ* γυναίκες στο Παρίσι. Γυναίκες και άντρες μαζεύονταν στο σαλόνι του σπιτιού της οικοδέσποινας και συζητούσαν για διάφορα

⁴⁶ Walter, *Absolutism and Enlightenment*, 21-26.

⁴⁷ *Ibid.* 35-36.

⁴⁸ Porter, *Ο Διαφωτισμός*, 26.

⁴⁹ *Ibid.* 94.

θέματα τα οποία η ίδια επέλεγε. Η οικοδέσποινα είχε το λόγο για τις δραστηριότητες της συνάντησης (τραγούδι, ανάγνωσης ποιημάτων) αλλά και το ύφος της βραδιάς (σοβαρό ή ανάλαφρο). Εδραιώθηκαν σιγά σιγά και σε άλλες χώρες της Ευρώπης όπως την Αγγλία και την Γερμανία και αργότερα μετατράπηκαν σε ένα πολύ σημαντικό τρόπο διάδοσης των ιδεών του Διαφωτισμού.⁵⁰

Εκτός από τα λογοτεχνικά σαλόνια, οι ιδέες του Διαφωτισμού διαδίδονταν και σε πολλούς άλλους χώρους με διάφορους τρόπους. Σημαντικός ήταν ο ρόλος των ακαδημιών και των εταιρειών λογίων. Αν και πρωτοεμφανίστηκαν κατά την περίοδο της Αναγέννησης αναπτύχθηκαν και λειτούργησαν ως πρότυπο για τη δημιουργία άλλων θεσμών τον 18^ο αιώνα. Στα τέλη του 16^{ου} κύριος στόχος των εταιρειών των λογίων ήταν η ανταλλαγή απόψεων για πολλά θέματα. Οι εταιρείες αυτές λειτουργούσαν επίσης σαν ένα είδος μουσείων της εποχής μας. Περιείχαν παράξενα είδη φυτών ή ζώων αλλά και σε κάποιες περιπτώσεις έργα τέχνης των προηγούμενων εποχών τα οποία σχολιάζονταν και συζητιόνταν από τους επισκέπτες. Άλλοι χώροι που χρησιμοποιούνταν για ανταλλαγή απόψεων σε θέματα της κοινωνίας και της επιστήμης ήταν οι στοές, που ιδρύθηκαν στην Αγγλία και εδραιώθηκαν αργότερα και στην υπόλοιπη Ευρώπη, οι όμιλοι συζητήσεων στο Εδιμβούργο και οι λέσχες (musées) στο Παρίσι στις οποίες διεξάγονταν διαλέξεις και πειράματα ή συζητήσεις για διάφορα θέματα. Τα μέλη αυτών των θεσμών πολλές φορές είχαν συζητήσεις μέσω αλληλογραφίας σε επιστολές, κάποιες εκ των οποίων δημοσιεύονταν σε περιοδικά της εποχής. Τα περιοδικά και οι εφημερίδες της εποχής αφορούσαν ένα μεγάλο φάσμα αναγνωστών κάτι που φαίνεται από τον μεγάλο αριθμό αντίτυπων που τυπώνονταν.⁵¹ Ένας πιο ανεπίσημος και χαλαρός τρόπος διάδοσης των ιδεών της εποχής ήταν μεταξύ άλλων και τα καφενεία. Οι άνθρωποι πήγαιναν στα καφενεία για να καταναλώσουν τσάι, καφέ ή καπνό, κάτι το οποίο δημιουργούσε ένα ιδανικό περιβάλλον για συζητήσεις ιδεών και απόψεων, ανάγνωση εφημερίδων και περιοδικών αλλά ακόμη και για κουτσομπολιό ή αστεία.⁵²

⁵⁰ Wiesner-Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*, 283.

⁵¹ *Ibid.* 380-383.

⁵² Kumin, *The European World 1500-1800: An Introduction to Early Modern History*, 241.

2.2 Επιρροές του Διαφωτισμού στην κοινωνία και την πολιτική

Μέσα από τους τρόπους διάδοσης των ιδεών του Διαφωτισμού ανάμεσα στους ανθρώπους, διακρίνει κανείς ήδη τις πρώτες επιρροές του. Πολλοί από τους θεσμούς που αναφέρθηκαν, στο παρελθόν είτε δεν υπήρχαν, είτε είχαν δημιουργηθεί για διαφορετικούς σκοπούς. Λόγω της ανάγκης για την διάδοση των ιδεών αλλά και την αλληλοϋποστήριξη μεταξύ των ιδεών των φιλοσόφων της εποχής οι θεσμοί που προαναφέρθηκαν (επιστημονικές εταιρείες, περιοδικά, εφημερίδες, στοές κ.τ.λ.) πήραν την τελική τους μορφή. Επίσης, πολλοί μονάρχες της εποχής παρατηρώντας την ανάπτυξη στην φιλοσοφία και την επιστήμη θεώρησαν αναγκαίο να έχουν στις αυλές τους δικούς τους προσωπικούς φιλόσοφους, συγγραφείς, επιστήμονες ή ακόμη και ανθρώπους των τεχνών. Ξεκίνησαν έτσι να προσφέρουν θέσεις για δασκάλους στις κατοικίες τους, συντάξεις και αξιώματα στην Αυλή.⁵³ Εκτός από τους μονάρχες της εποχής, επαγγελματίες και αξιωματούχοι των υψηλών στρωμάτων, κυρίως της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης, αποφάσισαν να κάνουν αλλαγές στα κτήματα τους, προσπάθησαν να εκσυγχρονίσουν την αγροτική παραγωγή τους και ίδρυσαν καινούρια σωματεία έτσι ώστε να ενημερώνονται για νέες τεχνικές και την επιστήμη. Δραστηριότητες που περιλαμβάνονταν στα καινούρια σωματεία και τις καινούριες λέσχες, ήταν η δοκιμή του καφέ, συζητήσεις για την επιστήμη αλλά και ανάγνωση φιλοσοφίας και ιστορίας με κύριο σκοπό την καλλιέργεια του πνευματικού τους κόσμου.⁵⁴

Μεγάλης σημασίας ήταν οι επιρροές των εκπροσώπων του Διαφωτισμού στον καθορισμό της έννοιας των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Συγκεκριμένα ο Μαρί Ζαν Αντουάν Νικολά Καριτά, μαρκήσιος ντε Κοντορσέ (Marie-Jean-Antoine-Nicolas Caritat, Marquis de Condercet, 1743-1794) θεωρούσε ότι θα έπρεπε να παραχωρηθούν ανθρώπινα δικαιώματα στις γυναίκες, τους Εβραίους και τους μη Ευρωπαίους. Πολλοί Διαφωτιστές μίλησαν επίσης για τη σημασία της παιδείας στη ζωή του ανθρώπου. Ο Ντέιβιντ Χιουμ (David Hume, 1711-1776) υποστήριζε ότι ο κάθε άνθρωπος μπορούσε να είναι παραγωγικός προς την κοινωνία και την πολιτική μέσα από τον εμπειρισμό που αποκτούσε στη ζωή του σε συνδυασμό με την παιδεία.⁵⁵ Οι *Φωτισμένοι απόλυτοι μονάρχες* της εποχής, επηρεασμένοι από τις ιδέες του Διαφωτισμού και με αφορμή βέβαια τα δικά τους πολιτικά συμφέροντα, έδωσαν περισσότερη βάση στην παιδεία, το φορολογικό σύστημα αλλά και το εμπόριο.⁵⁶

⁵³ Wiesner-Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*, 379.

⁵⁴ Porter, *Ο Διαφωτισμός*, 108.

⁵⁵ Wiesner-Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*, 395-396.

⁵⁶ Porter, *Ο Διαφωτισμός*, 107.

Εικόνα 6. Anicet-Charles-Gabriel Lemonnier (1743-1824), *A reading of Voltaire's tragedy "L' Orpheline de la Chine" in the salon of Madame Geoffrin*. Πηγή: shorturl.at/ghmEG.



Οι κλάδοι της επιστήμης δεν ήταν πάντα όπως τους γνωρίζουμε σήμερα. Πολλά ονόματα σημερινών επιστημών είχαν εντελώς διαφορετική σημασία κατά τον 18^ο αιώνα. Για παράδειγμα ο όρος φυσική τον 18^ο αιώνα περιελάβανε γνώσεις ιατρικής ενώ αυτό που σήμερα ονομάζουμε φυσική αποκαλούνταν κατά τον 18^ο αιώνα ως *μικτά μαθηματικά*. Οι επιστήμες και οι κατηγοριοποιήσεις τους άρχισαν να παίρνουν την σημερινή τους μορφή τον 18^ο αιώνα. Αυτό θεωρείται ίσως η πιο σημαντική συμβολή του Διαφωτισμού στον τομέα της επιστημονικής ανάπτυξης.⁵⁷ Επιπρόσθετα, σημαντική ήταν η συμβολή του Διαφωτισμού στην ανάπτυξη πολλών ανθρωπιστικών επιστημών. Οι Διαφωτιστές ήθελαν να χρησιμοποιήσουν την καινούρια γνώση γύρω από τις καινούριες επιστήμες προς όφελος της ευτυχίας του ανθρώπου. Μέσα από αυτό επιστήμες όπως τα οικονομικά, γλωσσολογία, ιστορία και πολιτική άρχισαν να δημιουργούνται. Οι φιλόσοφοι που ασχολήθηκαν με αυτές τις επιστήμες ήταν συγκεκριμένα οι Φρανσουά Κενέ (Francois Quesnay, 1694-1774) και Άνταμ Σμιθ (Adam Smith, 1723-1790) στα οικονομικά, ο Ρουσσώ στην γλωσσολογία, ο Βολταίρος και ο Γουίλιαμ Ρόμπερτσον (William Robertson, 1721-1793) στην Ιστορία, και ο Μοντεσκιέ μαζί με τον Ρουσσώ στην πολιτική.⁵⁸

Πέρα από αυτές τις επιστήμες, οι καινούργιες ιδέες και αξίες του διαφωτισμού, έπαιξαν μεγάλο ρόλο στον σχηματισμό και την ανάπτυξη της ιατρικής αλλά και του τρόπου

⁵⁷ Hankins, *Επιστήμη και Διαφωτισμός*, 17.

⁵⁸ Kumin, *The European World 1500-1800: An Introduction to Early Modern History*, 239.

οπτικής της ζωής από την ημέρα που γεννιόμαστε μέχρι την ημέρα που πεθαίνουμε. Το πρώτο που άλλαξε ήταν η διαδικασία του τοκετού. Κατά τους προοδευτικούς ιατρούς της εποχής οι “αμόρφωτες μαίες” έπρεπε να αντικατασταθούν από “ειδικούς άντρες μαιευτήρες” έτσι ώστε να έρχονται με ασφάλεια στο κόσμο τα νεογνά. Η συνήθεια του “φασκιώματος”, αλλά και η τεχνητή φροντίδα θα έπρεπε να καταργηθούν και να αντικατασταθούν από την φυσική άσκηση στον καθαρό αέρα. Επιπλέον, πολλές ψυχικές ασθένειες, πανούκλες ή επιδημίες, εξηγήθηκαν και μελετήθηκαν περαιτέρω και σταμάτησαν να θεωρούνται πλέον έργα του διαβόλου ή τιμωρίες του Θεού. Οι Διαφωτιστές ασχολήθηκαν και επηρέασαν επίσης τον τρόπο που ο άνθρωπος αντιμετώπιζε τον θάνατο. Ο θάνατος κατά τους φιλοσόφους του Διαφωτισμού ήταν κάτι αναπόφευκτο και εντελώς φυσικό όπως ο ύπνος και έπρεπε να αντιμετωπίζεται με ηρεμία αντί με φόβο.⁵⁹

Όπως προαναφέρθηκε, πολλοί φιλόσοφοι του Διαφωτισμού μιλούσαν έντονα για τις ανησυχίες τους έναντι της θρησκείας αλλά και το μέγεθος της εξουσίας που είχε στους ανθρώπους, την κοινωνία και την πολιτική. Πέρα από αυτό, η εκκλησία είχε απόλυτο έλεγχο στην παιδεία ενώ ταυτόχρονα λογόκρινε πολλά βιβλία της εποχής συνήθως γραμμένα από τους εκπρόσωπους φιλόσοφους του Διαφωτισμού. Καθώς η παιδεία άρχισε να εξαπλώνεται και να αφορά μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, και ενώ τα βιβλία που δημοσιεύονταν γίνονταν συνεχώς περισσότερα και μέσα από τις συνεχείς πιέσεις των Διαφωτιστών, η κατάσταση άρχισε να καλυτερεύει. Οι Διαφωτιστές απαίτησαν την ελευθερία της έκφρασης τους αλλά και το τέλος της λογοκρισίας σε ολόκληρη την Ευρώπη.⁶⁰ Η περίοδος αυτή, κατά την οποία οι Διαφωτιστές άσκησαν τόσο μεγάλη πίεση απέναντι στην Θρησκεία ονομάστηκε από πολλούς ιστορικούς ως περίοδος της “εκκοσμίκευσης” της κοινωνίας, της περιόδου δηλαδή που η Θρησκεία δεν ήταν πλέον απαραίτητη για την κοινωνική ζωή του ανθρώπου αλλά κάτι προαιρετικό για την δική του ψυχική γαλήνη.⁶¹ Σε αυτή τη περίοδο περιλαμβάνεται και η προσπάθεια των φιλοσόφων της εποχής υπέρ της ανεκτικότητας της Θρησκείας. Η ιδέα της ανεκτικότητας ήταν στην ουσία η αναγνώριση ότι μια κοινωνία θα μπορούσε να ζει ειρηνικά χωρίς να εξαρτάται από την θρησκευτική ομοιομορφία των πολιτών. Ενώ η ιδέα περί ανεκτικότητας υπήρχε πολύ πριν τον Διαφωτισμό, συνεχίστηκε και υποστηρίχθηκε από τον Τζον Λοκ(John Locke, 1632-1704) στην *Επιστολή Περί Ανεκτικότητας* που γράφτηκε το 1685 και δημοσιεύτηκε το 1689, και τον Βολταίρο. Η Θρησκευτική ανεκτικότητα άρχισε να γίνεται πράξη με τον βασιλιά την Πρωσίας και τον

⁵⁹ Porter, *Ο Διαφωτισμός*, 121-123.

⁶⁰ Ibid. 78-79.

⁶¹ Robertson, *Διαφωτισμός: Μια συνοπτική Εισαγωγή*, 35.

αυτοκράτορα της Αυστρίας οι οποίοι έλαβαν μέτρα υπέρ της. Επίσης το 1787 στην Γαλλία δημιουργήθηκε το Διάταγμα Ανεκτικότητας με το οποίο οι Προτεστάντες θα μπορούσαν να συμμετέχουν στην πολιτική. Μετά την Αμερικανική επανάσταση η “Αγγλικανική Εκκλησία” εγκατέλειψε τα πολιτικά της δικαιώματα ενώ στην Αγγλία οι Ρωμαιοκαθολικοί είχαν πλέον το δικαίωμα να λατρεύουν ελεύθερα τη θρησκεία τους. Η Θρησκευτική ανεκτικότητα έγινε επίσης επίσημα αποδεκτή στην Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου το 1789 δίνοντας έτσι μια γενικότερη λατρευτική ελευθερία.⁶²

Όσον αφορά τις αλλαγές στην πολιτική κατά την περίοδο του Διαφωτισμού, τον πιο μεγάλο ρόλο έπαιξε ο Τζον Λοκ. Συγκεκριμένα, ο Τζον Λοκ έδωσε τέλος στην ιδέα που ίσχυε μέχρι τότε, ότι ο βασιλιάς διοικούσε με το *Θεϊκό δικαίωμα*. Κατ’ αυτόν, ο βασιλιάς ήταν υπεύθυνος για την ευτυχία του λαού του, έπρεπε να λειτουργεί ως προστάτης, και να είναι ηθικός. Αν ο βασιλιάς δεν τηρούσε αυτές τις προϋποθέσεις ο λαός δεν ήταν υπόχρεος να τον υπακούει και μπορούσε να τον αποκηρύξει.⁶³ Ο χώρος της πολιτικής επηρεάστηκε επίσης από τις επιστημονικές εξελίξεις του 18^{ου} αιώνα. Ο τρόπος διακυβέρνησης άρχισε σιγά σιγά να παίρνει μια διαφορετική μορφή η οποία συμπεριλάμβανε ποσοτικές μεθόδους διακυβέρνησης και διαφορετικές στατιστικές μελέτες που αφορούσαν την παραγωγή, την αύξηση του πληθυσμού και την οικονομία του κράτους.

Για πολλούς ιστορικούς, ο Διαφωτισμός τοποθετείται στη μέση της άποψης ότι ήταν ένα απελευθερωτικό ιδεολογικό κίνημα και της άποψης ότι ήταν ένα κίνημα με αυταρχικό χαρακτήρα. Τόσο τα κινήματα των επόμενων αιώνων που αγωνίστηκαν για τα δικαιώματα του ανθρώπου όσο και τα φασιστικά κινήματα του 20^{ου} αιώνα έκαναν χρήση των βασικών θέσεων του. Συγκεκριμένα, η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των ΗΠΑ και η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Γαλλία, βασίστηκαν πάνω στην ιδέα περί των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου, για την οποία πρωτομίλησε ο Λοκ και υποστήριξαν οι πλείστοι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού.⁶⁴ Η στάση των Διαφωτιστών ενάντια στο παλαιό καθεστώς αλλά και συγκεκριμένα στο παλαιό καθεστώς της Γαλλίας προετοίμασε επίσης το έδαφος για τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης το 1789. Από το 1789 και μετά βέβαια, σχεδόν όλοι οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού είχαν πεθάνει. Η άποψη τους αλλά και η οποιαδήποτε αντίδραση τους σε σχέση με τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης είναι αβέβαιη.⁶⁵

Ακόμη και μέχρι τη σημερινή εποχή, ο άνθρωπος στρέφεται σε ιδέες και αξίες του Διαφωτισμού για την επίλυση πολλών προβλημάτων, κάποια από τα οποία ίσως προέκυψαν

⁶² Robertson, *Διαφωτισμός: Μια συνοπτική Εισαγωγή*, 63-74.

⁶³ Walter, *Absolutism and Enlightenment*, 19-20.

⁶⁴ Wiesner-Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*, 392-401.

⁶⁵ Porter, *Ο Διαφωτισμός*, 110,128.

από την εποχή του Διαφωτισμού. Η ανάγκη του ανθρώπου για συνεχή πρόοδο στην οικονομία αλλά και στα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα είναι κάτι που άρχισε να σχηματίζεται τον 18^ο αιώνα και ισχύει μέχρι σήμερα. Πολλές φορές, οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού δεν είχαν να προτείνουν λύσεις στα προβλήματα που έθιγαν, αυτός δεν ήταν ο σκοπός τους ούτως ή αλλιώς. Όπως προαναφέρθηκε, σκοπός τους ήταν να παρουσιάσουν τα προβλήματα της κοινωνίας στους ανθρώπους και να τους μάθουν πώς να σκέφτονται. Κατάφεραν έτσι, κάτω από κάποιες συνθήκες που τους ευνόησαν, να απελευθερώσουν τον άνθρωπο από το παρελθόν του.⁶⁶

⁶⁶ Porter, *Ο Διαφωτισμός*, 45, 129-136.

2.3 Επιρροές του Διαφωτισμού στις τέχνες

Πέρα από τη φιλοσοφική και επιστημονική πλευρά του, ο Διαφωτισμός είχε επίσης μεγάλη πολιτιστική και καλλιτεχνική πλευρά. Σημαντικοί συνθέτες, ποιητές και ζωγράφοι, όπως ο Μπαχ, Μότσαρτ, Wordsworth και Γκόγια, έρχονταν συχνά σε επαφή με τους επιστήμονες και τους φιλόσοφους της εποχής.⁶⁷ Παράλληλα, σε πολλές περιπτώσεις οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού ασχολούνταν και οι ίδιοι με τέχνες, όπως η ποίηση, η λογοτεχνία, θεατρικά έργα και σάτιρες. Σημαντικό παράδειγμα ήταν αυτό του Μοντεσκιέ, οι *Περσικές επιστολές (Lettres Persanes, 1721)*, στις οποίες περιγράφονται “η κοινωνική ζωή, οι θρησκευτικές πρακτικές, τα λογοτεχνικά επιτεύγματα και οι πολιτικές δραστηριότητες” στη Γαλλία, μέσα από τα μάτια δύο Περσών επισκεπτών του Παρισιού. Ένα ακόμα παράδειγμα ήταν αυτό του Ντενί Ντιντερό (Denis Diderot, 1713-1784), ο οποίος έγραψε τα δύο μυθιστορήματα *Η καλόγρια (La Religieuse, 1760)* και *ο Ζακ ο μοιρολάτρης και ο αφέντης του (Jacques le fataliste et son maitre, 1773)*. Ο Ντιντερό έγραψε επίσης θεατρικά έργα τα οποία αγοράστηκαν από ένα ευρύ κοινό και αποτέλεσαν τρόπο διάδοσης των ιδεών και των νέων επιστημονικών γνώσεων του αιώνα.⁶⁸

Μέσα από τους τρόπους διάδοσης των ιδεών του Διαφωτισμού, που ήδη αναφέρθηκαν, άρχισε να εμφανίζεται στην κοινωνία το φαινόμενο της *κοινής γνώμης (public opinion)*. Ο αιώνας του Διαφωτισμού ήταν ο αιώνας μέσα στον οποίο η κοινή γνώμη εμφανίστηκε και εδραιώθηκε μέσα στην κοινωνία, ωστόσο οι αρχικές ιδέες περί της κοινής γνώμης εμφανίστηκαν αρχικά την εποχή της Αναγέννησης.⁶⁹ Η κοινή γνώμη αξιολογούσε τα είδη τέχνης αλλά και συγκεκριμένες τεχνικές και καθόριζε ποια από αυτά θα θεωρούνται αξιόλογα. Περισσότερο ρόλο βέβαια έπαιζε η γνώμη των ελίτ και λιγότερο των απλών ανθρώπων της κοινωνίας. Πολλοί καλλιτέχνες μάλιστα σταμάτησαν να ασκούν την τέχνη τους για χάρη των μοναρχών και ξεκίνησαν να ζουν μέσα από την πώληση των έργων τους σε ένα μεσοαστικό κοινό. Σε σύγκριση με τον 16^ο αιώνα, πολλές αστικές οικογένειες τον 18^ο αιώνα μπορούσαν πλέον να δίνουν ένα μέρος από το εισόδημα τους με σκοπό να αγοράσουν βιβλία, πίνακες ζωγραφικής κ.α.⁷⁰

Οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού ήταν επίσης αυτοί που έθεσαν και απάντησαν σημαντικά ερωτήματα που αφορούσαν τις τέχνες όπως «Τι είναι το ύφος;» και «Τι είναι το γούστο;» Παρ’ ότι οι κανόνες του ωραίου είχαν ήδη διατυπωθεί από τους αρχαίους φιλοσόφους, πολλοί φιλόσοφοι του Διαφωτισμού προσπάθησαν να δημιουργήσουν μια δική

⁶⁷ Kumin, *The European World 1500-1800: An Introduction to Early Modern History*, 237.

⁶⁸ Wiesner-Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*, 401-402.

⁶⁹ Kumin, *The European World 1500-1800: An Introduction to Early Modern History*, 241-242.

⁷⁰ Wiesner-Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*, 383.

τους αισθητική φιλοσοφία μιλώντας για το πώς ο πολιτισμός αλλά και οι ψυχολογικές συνθήκες μπορούν να επηρεάσουν και να καλλιεργήσουν το γούστο στον άνθρωπο.⁷¹

Μέσα από το Διαφωτισμό και την καινούρια φιλοσοφία που επικράτησε τον 18^ο αιώνα εμφανίστηκε ένα νέο ρεύμα τέχνης: ο Νεοκλασικισμός.⁷² Στην αρχιτεκτονική, ο Νεοκλασικισμός διαμορφώθηκε μέσα από την έντονη αναζήτηση των αρχαίων προτύπων τέχνης, την απλοποίηση της μορφής αλλά και την μεγάλη έμφαση στην λειτουργικότητα. Τα κτήρια της αρχιτεκτονικής του Νεοκλασικισμού διακρίνονται από την καθαρότητα, την στιβαρότητα και τη μεγαλοπρέπεια των όγκων. Η διακόσμηση τους γινόταν με πρότυπο τους αρχαίους κλασικούς ναούς, με κύρια χαρακτηριστικά “τις μονόχρωμες καθαρές επιφάνειες με τις γραμμικές διακοσμήσεις και τα ελάχιστα ανάγλυφα στοιχεία, τα αετώματα και τις ελεύθερες κιονοστοιχίες”.⁷³ Τα χαρακτηριστικά αυτά, μαζί με την απλότητα των διακοσμήσεων, φανέρωναν ότι η αρχιτεκτονική δεν ήταν πλέον απλά μια ένδειξη του κύρους των μοναρχών, αλλά εξυπηρετούσε τις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες τις κοινωνίας (νοσοκομεία, γηροκομεία, φυλακές κλπ.).⁷⁴

Σημαντικότερος εκπρόσωπος αυτού του ύφους αρχιτεκτονικής ήταν ο Τζοβάνι Μπαττίστα Πιρανέζι (Giovani Battista Piranesi, 1720-1778). Ο Πιρανέζι ήταν μια από τις πιο σημαντικές επιδραστικές μορφές του Νεοκλασικισμού, ιδιαίτερα λόγω των αναπαραστάσεων που έκανε των μνημείων της αρχαίας και νεότερης Ρώμης. Χαρακτηριστικά στοιχεία του ήταν η φαντασία και ο πειραματισμός που τον διακατείχε. Όπως οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού, έτσι και ο Πιρανέζι πίστευε ότι θα μπορούσε να δημιουργήσει έναν καλύτερο κόσμο μέσω της επιστροφής στις πρώτες αρχές.⁷⁵ Μεγάλη επιρροή στα καινούρια δεδομένα της αρχιτεκτονικής, και επηρεασμένος από τις νέες ορθολογικές μεθόδους της εποχής, έπαιξε και ο Ζακ Φρανσουά Μπλοντέλ (Jacques-Francois Blondel, 1705/8-1774). Ο Μπλοντέλ έγραψε και εξέδωσε πολλά αρχιτεκτονικά βιβλία, το ένα εκ των οποίων αποτέλεσε μέρος του λήμματος για την αρχιτεκτονική στην *Εγκυκλοπαίδεια*. Επηρεασμένος από τις ιδέες του Διαφωτισμού ήταν επίσης και ο Άγγλος αρχιτέκτονας Γουίλιαμ Τσέιμπερς (William Chambers, 1723-1796). Ο Τσέιμπερς προσπαθούσε να επεξηγήσει και να ερμηνεύσει την

⁷¹ Porter, *Ο Διαφωτισμός*, 120-121.

⁷² Ο όρος Νεοκλασικισμός χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει το καλλιτεχνικό ρεύμα της αρχιτεκτονικής και της ζωγραφικής κατά τον 18^ο αιώνα. Για την μουσική, ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα άλλο μουσικό καλλιτεχνικό ρεύμα που επικράτησε κατά τον 20^ο αιώνα.

⁷³ Βασιλική Πετρίδου και Ολγα Ζιρώ, *Τέχνες και αρχιτεκτονική από την αναγέννηση έως τον 21ο αιώνα* (Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015), <http://hdl.handle.net/11419/3541> 87,89.

⁷⁴ Argan Giulio-Carlo, *Η Μοντέρνα τέχνη (L' arte moderna)*, μτφρ. Λ. Παπαδημήτρη (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών Αθήνας, 2014) 11.

⁷⁵ David Watkin, *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος (Αθήνα: Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2007) 365,368.

τέχνη της αρχιτεκτονικής μέσα από απλά και σύντομα λόγια βασισμένα στον εμπειρισμό χωρίς να χρησιμοποιεί αφηρημένες έννοιες και κανόνες.⁷⁶

Το καινούριο ύφος του Νεοκλασικισμού αντανακλάται σε πολλά κτήρια της εποχής στην Ευρώπη. Τα χαρακτηριστικά του style, αλλά και η αντίθεση του με το ύφος του ροκοκό φαίνεται στο Μικρό Τριανόν στις Βερσαλλίες. Αρχιτέκτονας του ήταν ο Άνζ Ζάκ Γκαμπριέλ (Ange-Jacques Gabriel, 1698-1782). Κτίστηκε για τον Λουδοβίκο ΙΕ΄ και ήταν συγκεκριμένα ο χώρος στον οποίο ο Λουδοβίκος ήθελε να ήταν μόνος του με την ερωμένη του “παρακολουθώντας την ποιμενική ζωή του γειτονικού αγροκτήματος”. Αυτή ακριβώς η λιτή και απλή λειτουργικότητα του, αντικατοπτρίζεται στον ίδιο τον σχεδιασμό και διάκοσμο του κτιρίου.⁷⁷

Εικόνα 7. Δυτική πρόσοψη του Μικρού Τριανόν. Πηγή: shorturl.at/mDHU1.



Το ρεύμα του Νεοκλασικισμού επικράτησε και στην τέχνη της ζωγραφικής. Όπως και στην αρχιτεκτονική, έτσι και στην ζωγραφική, ο Νεοκλασικισμός έρχεται σε αντίθεση με τις υπερβολές που προβάλλει το ροκοκό. Κύριο θέμα είναι η απεικόνιση της φύσης και μέσα από αυτήν γίνεται προσπάθεια για την ανάδειξη των “αισθητικών αρχών που πηγάζουν από την

⁷⁶ Σταύρος Καρβέλης και Σοφία Παπαδές, *Αρχιτεκτονική Θεωρία: Από την Αναγέννηση μέχρι Σήμερα*, μτφρ. Πέτρος Μαρτινίδης (Αθήνα: Γνώση, 2006) 172, 276.

⁷⁷ Watkin, *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, 389.

πίστη στην αρμονία της φύσης, στη λογική και στην αντανάκλαση της ηθικής διαύγειας, της απλότητας, της κάθαρσης”. Τα χαρακτηριστικά που παρατηρούνται στα έργα της ζωγραφικής του Νεοκλασικισμού είναι η αποφυγή των λεπτομερειών και της “απόδοσης του βάθους, η σαφήνεια και έμφαση στα περιγράμματα και η υπεροχή της γραμμής σε σχέση με το χρώμα”.

Ο πιο σημαντικός ζωγράφος του Νεοκλασικισμού είναι ο Ζακ-Λουί Νταβίντ (Jacques-Louis David, 1748-1825). Εκτός από την πορεία του ως καλλιτέχνης, ασχολήθηκε ενεργά και με την πολιτική. Συγκεκριμένα έλαβε μέρος στη Γαλλική Επανάσταση και ήταν μέλος της Λέσχης των Ιακωβίνων. Το πιο σημαντικό έργο του ήταν *Ο όρκος των Ορατίων*, έργο μεγάλης σημασίας του Νεοκλασικισμού μέσα στο οποίο προβάλλονται αρχές όπως η “πολιτική αρετή”, ο πατριωτισμός και ο πόθος για ελευθερία της πατρίδας. Σημαντικός ζωγράφος της εποχής ήταν επίσης ο Ζαν Ωγκύστ-Ντομινίκ Ένγκρ (Jean-Auguste-Dominique Ingres, 1780-1867), μαθητής του David. Τα πιο σημαντικά του έργα τα οποία ακολουθούν τα πρότυπα του Νεοκλασικισμού ήταν η *Λουόμενη* και *Η αποθέωση του Ομήρου*.

Εικόνα 8. Jean-Auguste-Dominique Ingres, *Η αποθέωση του Ομήρου*.
Πηγή: shorturl.at/ftvFO.



Η τέχνη του θεάτρου και του μυθιστορήματος έλαβε επίσης πολλές επιρροές από τις αξίες του Διαφωτισμού τον 18^ο αιώνα. Σε πολλά μυθιστορήματα και θέατρα της εποχής προβάλλονταν οι βασικές ιδέες του Διαφωτισμού όπως για παράδειγμα, η αναγκαιότητα για χρήση του ορθού λόγου σε θέματα που αφορούν την εκκλησία ή το θέμα της ανεξιθρησκείας. Παράλληλα μέσα από τα έργα της εποχής παρουσιάζονταν τα προβλήματα και η υποκρισία της κοινωνίας. Πολλοί συγγραφείς ξεκίνησαν να δημιουργούν καθημερινούς χαρακτήρες με τους οποίους άνθρωποι της μεσαίας τάξης θα μπορούσαν να ταυτιστούν, σε αντίθεση με τους χαρακτήρες που δημιουργούνταν μέχρι τότε που ήταν συνήθως αρχαίοι βασιλείς ή μυθικοί ήρωες. Οι άνθρωποι μπορούσαν πλέον πιο εύκολα να ταυτιστούν με τους νέους αυτούς χαρακτήρες οι οποίοι είτε έδειχναν ότι μπορούσαν να σταθούν αντάξια απέναντι στις αδικίες της ζωής, είτε ήταν καταδικασμένοι εξαιτίας της κοινωνικής τους θέσης.⁷⁸

Σημαντικοί συγγραφείς που μέσα στα έργα τους καταδεικνύονται αυτές οι επιρροές ήταν ο Γερμανός Γκότχολντ Εφραίμ Λέσινγκ (Gotthold Efraim Lessing, 1729-81) με το πιο διάσημο και σημαντικό του έργο να είναι ο *Νάθαν ο σοφός* (*Nathan der Weise*, 1779) και η Γαλλίδα Φρανσουάζ ντε Γκραφινί (Francoise de Graffigny, 1695-1758) με το μυθιστόρημα *Επιστολές μιας Περουβιανής* (*Lettres d' une Peruvienne*, 1747). Εξίσου σημαντικά έργα, ήταν τα θεατρικά έργα του Γάλλου Πιερ Ογκιστέν Καρόν ντε Μπομαρσέ (Pierre Augustin Caron de Beaumarchais, 1732-99) και του Σάμιουελ Ρίτσαρντον (Samuel Richardson, 1689-1761). Ο Πιερ Ογκιστέν Καρόν ντε Μπομαρσέ έγραψε τα θεατρικά έργα *Ο κουρέας της Σεβίλης* (*Le Barbier de Seville ou la Precaution inutile*, 1775) και *Οι γάμοι του Φίγκαρο* (*La Folle journee, ou le Mariage de Figaro*, 1784). Και τα δύο έργα ήταν “σατιρικές κωμωδίες.. που έγιναν αργότερα όπερες”. Ο Ρίτσαρντον έγραψε το πολύ δημοφιλές έργο *Πάμελα ή η επιβράβευση της αρετής* (*Pamela: or, Virtue rewarded*, 1740-1).

Εξίσου σημαντικό, ήταν το Γερμανικό λογοτεχνικό κίνημα *Sturm und Drang* (Θύελλα και Ορμή).⁷⁹ Ποιητές και θεατρικοί συγγραφείς του κινήματος σχολίασαν, επεξεργάστηκαν, αλλά και εναντιώθηκαν με τις ιδέες του Διαφωτισμού στα έργα τους, όπως περίπου έκανε και ο Ρουσσώ στη Γαλλία. Ο Φρίντριχ Σίλερ (Friedrich von Schiller, 1759-1805) με το θεατρικό έργο *Οι ληστές* (*Die Rauber*, 1781) υπογραμμίζει την ανάγκη για άμεσες πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που αφορούν τα δικαιώματα των ανθρώπων ενώ ο Γιόχαν Γκότφριντ φον Χέρντερ (Johann Gottfried von Herder, 1744-1803) διαφωνούσε με

⁷⁸ Wiesner-Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*, 404-405.

⁷⁹ Το λογοτεχνικό κίνημα *Sturm und Drang* ήταν αντίστοιχο με το ρεύμα του *αισθηματικού ύφους*, που προαναφέρθηκε στην μουσική.

την ύπαρξη ενός καθολικού ορθού λόγου υποστηρίζοντας ότι η μοναδικότητα της κάθε κουλτούρας ήταν πιο σημαντική.⁸⁰

Συνοπτικά, ο Διαφωτισμός ήταν ένα μεγάλο φιλοσοφικό κίνημα στην Ευρώπη του 18^{ου} αιώνα, οι ιδέες του οποίου ήταν κατά κανόνα βασισμένες πάνω στην δύναμη του ορθού λόγου. Κύριοι εκπρόσωποι του ήταν ο Μοντεσκιέ, ο Βολταίρος, ο Ρουσσώ αλλά και άλλοι φιλόσοφοι, που διέδιδαν τις ιδέες και τις σκέψεις τους στα φιλοσοφικά σαλόνια της εποχής, μέσα από αλληλογραφίες που πολλές φορές δημοσιεύονταν σε εφημερίδες, σε καφενεία κτλ. Κοινός σκοπός των εκπροσώπων του Διαφωτισμού ήταν η ευημερία του ανθρώπου, και ο τρόπος με τον οποίον το επιδίωκαν ήταν η κριτική που ασκούσαν στο παλαιό καθεστώς, παρότρυναν τους ανθρώπους να σκεφτούν, ενώ ταυτόχρονα επιδίωξαν να δημιουργήσουν μια επιστήμη του ανθρώπου που θα αφορούσε ακριβώς, την ευτυχία και ευημερία του. Μεταξύ άλλων, άσκησαν μεγάλη επιρροή στην έννοια των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου, στην παιδεία, στην κατηγοριοποίηση των επιστημών, αλλά και στην δημιουργία πολλών ανθρωπιστικών επιστημών. Η δράση και οι ιδέες τους άσκησαν επίσης μεγάλη πίεση πάνω στην θρησκεία και συγκεκριμένα στον έλεγχο που αυτή είχε στην κοινωνία, μέσα από την πολιτική αλλά και τους ίδιους τους πιστούς. Παράλληλα, ο Διαφωτισμός άνοιξε τον δρόμο στο ρεύμα του κλασικισμού σε όλες σχεδόν τις τέχνες του 18^{ου} αιώνα. Έργα και κτήρια της εποχής φανερώνουν αυτό το καινούριο στυλ, με την απλότητα και την καθαρότητα να είναι τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά.

Εικόνα 9. Jacques-Louis David, *Oath of the Horatii*, 1784. Πηγή: shorturl.at/uCH17.



⁸⁰Πετρίδου και Ζιρώ, *Τέχνες και αρχιτεκτονική από την αναγέννηση έως τον 21ο αιώνα*.

3. Η ΣΥΣΧΤΕΤΙΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΜΟΥΣΙΚΟ ΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟ

3.1 Μουσική αντίληψη

Όπως προαναφέρθηκε, η κλασική περίοδος του 18^{ου} αιώνα διαμορφώθηκε έντονα κάτω από τις ιδέες του Διαφωτισμού. Τα λόγια των φιλοσόφων του 18^{ου} αιώνα λαμβάνονταν σοβαρά από τους λόγιους της εποχής σε όλους τους κλάδους της επιστήμης και της τέχνης. Μεγάλη επίδραση στην κοινωνία αλλά και στην μουσική είχε συγκεκριμένα το αίσθημα του ανθρωπισμού για το οποίο είχαν μιλήσει πολλοί φιλόσοφοι. Η ελευθερία του ανθρώπου καθώς επίσης και η ισότητα μεταξύ των ανθρώπων ασχέτως από την καταγωγή τους ή την κοινωνική τους τάξη ήταν αξίες τις οποίες πολλοί καλλιτέχνες επεξεργάστηκαν στη μουσική τους.⁸¹

Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα υπήρξε μια μεγάλη συζήτηση περί μουσικής, η οποία έγινε ως επί το πλείστον από τους γνωστούς φιλοσόφους του Διαφωτισμού και γύρω από τις απόψεις του μουσικοσυνθέτη – φιλόσοφου Ζαν Φιλίπ Ραμώ (Jean-Philippe Rameau, 1683-1764). Η συζήτηση έγινε σε μορφή διαλόγου κυρίως μέσω επιστημονικών άρθρων και κράτησε για πολλά χρόνια. Ένα από τα πιο βασικά θέματα διαφωνίας των φιλοσόφων ήταν για το αν η μελωδία ή η αρμονία είχε τον πιο σημαντικό ρόλο στη μουσική, με τον Rameau να υποστηρίζει την αρμονία και τον Rousseau να υποστηρίζει την μελωδία. Πέραν από τις διαφωνίες μεταξύ των φιλοσόφων βέβαια υπήρχαν και θέματα για τα οποία συμφωνούσαν. Συμφωνούσαν σχεδόν όλοι στο ότι η μουσική έπρεπε να έχει νόημα και να εκφράζει κάτι. Η μουσική έπρεπε να εκφράζει τα αναγκαία συναισθήματα, ασχέτως αν συνοδευόταν από λόγια.⁸²

Οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού, μεταξύ άλλων ο Ρουσσώ, ο Ντιντερό, ο Βίνκελμαν και ο Λέσσινγκ ασχολήθηκαν επίσης με θέματα αισθητικής της μουσικής θέτοντας έτσι τις βάσεις για τις αλλαγές που επήλθαν στην αισθητική της μουσικής του 18^{ου} αιώνα. Η αλήθεια, η απλότητα και η φυσικότητα ήταν πλέον τα μοναδικά κριτήρια ομορφιάς για τις τέχνες. Η μουσική δεν λειτουργούσε πλέον ως απλή μίμηση της φύσης αλλά έπρεπε να εκφράζει κάτι ανώτερο, ενώ ταυτόχρονα διατηρείτο η ισορροπία μεταξύ λογικής και συναισθήματος. Τα στοιχεία αυτά επηρέασαν σημαντικά πολλούς μουσικοσυνθέτες ενώ ήταν το υπόβαθρο για

⁸¹ Pauly Reinhard, *Music in the classic period* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1988) 66-68.

⁸² Cynthia Verba, *Music and the French Enlightenment: Rameau and the Philosophes in Dialogue* (New York: Oxford University Press, 2017) 1-5.

τις αλλαγές που έφερε στην όπερα ο Κρίστοφ Βίλιμπαλντ Γκλουκ (Christoph Willibald Gluck, 1714-1787) και τη διαμόρφωση της σχολής της Βιέννης.⁸³

Προς το τέλος του 18^ο αιώνα, το μουσικό style που επικράτησε στην Ευρώπη ήταν το κλασικό. Το style που επικρατούσε μέχρι τότε, το rococo, ανταποκρινόταν στα συγκεκριμένα ακούσματα και τις εκδηλώσεις των αριστοκρατών, κάτι για το οποίο μάλιστα παραπονιόταν συχνά ο Mozart. Σχεδόν όλα τα μουσικά style είχαν αφηθεί στο περιθώριο με σκοπό την αναζήτηση ενός καινούριου, φυσικού μουσικού style. Η καινούρια μουσική εκτός από την σχέση της με τη φύση, έπρεπε να έχει νόημα και να είναι όμορφη για τους ακροατές, ενώ ταυτόχρονα κάθε μουσικό κομμάτι έπρεπε να διαφέρει από το άλλο. Μέσα απ' αυτά τα στοιχεία δημιουργήθηκε έτσι μια μουσική με δημοκρατική μορφή προς τους ακροατές, μορφωμένους ή όχι, η οποία ταίριαζε στην καινούρια καθημερινότητα του 18^{ου} αιώνα.

Εικόνα 10. Adolph Menzel, *Frederick the Great Playing the Flute at Sanssouci*.
Πηγή: shorturl.at/mBG37.



⁸³ Αλεξάντρ Πρόχοροφ, *Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια*. Vol. 9 (Αθήνα: Εκδοτική Εταιρεία «Ακάδημος» Α.Ε., 1979).

Η ιδιαιτερότητα της κλασικής μουσικής ήταν το πόσο σχετικά εύκολα κανείς μπορούσε να γράψει ένα κομμάτι αλλά και το πόσο κατανοητή ήταν για τους ακροατές, μουσικά μορφωμένους ή και μη. Αυτή όμως η ευκολία στην ακρόαση και στο γράψιμο ήταν το κλειδί για να γίνεται η μουσική πιο περίπλοκη και ενδιαφέρουσα. Η μουσική του Haydn και του Mozart για παράδειγμα, μπορούσε να γίνει κατανοητή από ανθρώπους κάθε εθνικότητας αλλά και ανεξάρτητα από την κοινωνική τους τάξη και το επίπεδο της μουσικής μόρφωσής τους.⁸⁴ Αυτός ήταν βέβαια και ο σκοπός, μιας και μέσα από τις κοινωνικές αλλαγές που έφεραν οι ιδέες του Διαφωτισμού και την άνοδο της μεσαίας τάξης, όλο και περισσότεροι κόσμος είχε το δικαίωμα και την ευχέρεια για συμμετοχή στην τέχνη της μουσικής. Συνεπώς, αυτό έφερε αρκετές αλλαγές στον τομέα της μουσικής κουλτούρας της Ευρώπης.

⁸⁴ Charles Ford, *Music, Sexuality and the Enlightenment in Mozart's Figaro, Don Giovanni and Cosi fan tutte* (Oxon, New York: Routledge, 2016) 17-21.

3.2 Μουσική πρακτική

Όσον αφορά τη μουσική πρακτική, κατά τον 18^ο αιώνα παρατηρείται η εμφάνιση ενός πολύ σημαντικού θεσμού, της Δημόσιας συναυλίας, κάτι που έδινε το δικαίωμα σε περισσότερο κόσμο να παρακολουθεί συναυλίες και έμμεσα, να μορφώνεται. Σημαντικός παράγοντας για την εμφάνιση της Δημόσιας συναυλίας ήταν η καινούρια κουλτούρα που προσπάθησε να διαδώσει στην κοινωνία το κίνημα του Διαφωτισμού, όπως επίσης και η άνοδος της μεσαίας τάξης, που πλέον είχε το δικαίωμα και την οικονομική ευχέρεια να συμμετέχει πιο ενεργά στην πολιτική αλλά και τα δρώμενα της κοινωνίας γενικότερα.⁸⁵ Παίρνοντας μέρος σε τέτοιες συναυλίες, ο κόσμος ξεκίνησε να έχει ενδιαφέρον για την δική του μουσική μόρφωση. Μεγάλωσε έτσι ο αριθμός ανθρώπων οι οποίοι ασχολούνταν με τη μουσική χωρίς να είναι επαγγελματίες. Εμφανίστηκαν έτσι πολλοί ερασιτέχνες μουσικοί που τους άρεσε είτε να παίζουν όργανο είτε να τραγουδούν. Προήλθε έτσι και η ανάγκη για την έκδοση μουσικών βιβλίων, μεθόδων αλλά και πολλών παρτιτουρών για να μπορούν οι ερασιτέχνες μουσικοί να μελετούν και να μαθαίνουν μουσική στα σπίτια τους.

Εικόνα 11. Sabatini, *The music Lesson*. Πηγή: shorturl.at/anGY6.



⁸⁵ Sadie Stanley, *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (Macmillan, 1995).

Εκτός από την μεγάλη άνοδο στην εκτύπωση μουσικών βιβλίων, κατά τον 18^ο αιώνα ξεκίνησε επίσης και η παραγωγή συγκεκριμένων μουσικών έργων που σκοπός τους ήταν να αγοραστούν και να παιχτούν από ερασιτέχνες μουσικούς. Ταυτόχρονα, η παραγωγή οργάνων έφτασε σε πρωτόγνωρα για την εποχή επίπεδα επαγγελματισμού, κυρίως στην ομάδα των πληκτροφόρων οργάνων. Παράλληλα, λόγω της αυξανόμενης συμμετοχής των ανθρώπων στα μουσικά δρώμενα, χτίστηκαν μεγαλύτερα και περισσότερα θέατρα για να καλυφθούν οι ανάγκες. Στην Αυστρία και τη Γερμανία μάλιστα εμφανίστηκαν και τα πρώτα Εθνικά θέατρα. Τέλος, με την ωρίμανση της μουσικής κουλτούρας, αναπτύχθηκε επίσης και ο κλάδος της ιστοριογραφίας καθώς διάφοροι ιστοριογράφοι προσπάθησαν να καταγράψουν τους μουσικούς πολιτισμούς διαφόρων κοινοτήτων.

Μέσα από τις κοινωνικές αλλαγές που προέκυψαν λόγω των ιδεών του Διαφωτισμού άλλαξε επίσης η κοινωνική θέση του επαγγελματία μουσικού. Ενώ μέχρι τώρα οι μουσικοί ήταν στην ουσία υπηρέτες που έγραφαν και έπαιζαν μουσική βάση των αναγκών των αφεντών τους, ξεκίνησαν να γράφουν και να παίζουν μουσική ως ελεύθεροι επαγγελματίες. Αυτό βέβαια έφερνε ταυτόχρονα και την αβεβαιότητα στο επάγγελμα τους αφού πλέον τα έργα τους δεν ήταν σίγουρο αν θα είχαν απήχηση. Πολλοί επαγγελματίες μουσικοί απέκτησαν μεγάλη φήμη ενώ άλλοι δυσκολεύτηκαν πολύ χωρίς να καταφέρουν να αποκτήσουν φήμη ή οικονομική ευχέρεια. Εμφανίστηκαν έτσι πολλοί βιρτουόζοι μουσικοί με μεγάλη δεξιοτεχνία στο παίξιμο, με πιο σημαντικούς τους Clementi, Mozart και Beethoven.⁸⁶

⁸⁶ Pauly, *Music in the classic period*.

3.3 Μουσικό style

Όσον αφορά τα μουσικά χαρακτηριστικά της κλασικής περιόδου, τα κομμάτια είναι κυρίως τονικά, εμπλουτίζονται όμως με στοιχεία χρωματικότητας και περιέχουν τόσο διατονικές όσο και χρωματικές μετατροπές. Ο αρμονικός ρυθμός γίνεται επίσης πιο αργός. Οι μελωδικές φράσεις χωρίζονται ξεκάθαρα και συμμετρικά μεταξύ τους και σηματοδοτούν συγκεκριμένα στοιχεία και περιόδους μέσα στην σύνθεση. Η υφή της μουσικής είναι κατά κανόνα ομοφωνική. Κυρίαρχο ρόλο έχει η μελωδία η οποία ξεχωρίζεται εύκολα, ενώ τα υπόλοιπα μέρη έχουν κυρίως συνοδευτικό ρόλο. Στα κομμάτια της κλασικής περιόδου εμπλουτίζεται επίσης η χρήση των δυναμικών αλλά και των διαφορετικών ταχυτήτων στον ρυθμό με σκοπό την δημιουργία συναισθημάτων στους ακροατές.⁸⁷

Μετά τον θάνατο του Μπαχ και του Χέντελ, και βάση των καινούριων μουσικών αντιλήψεων της εποχής, οι μουσικοσυνθέτες έστρεψαν την προσοχή τους στην αρμονική επεξεργασία της μουσικής τους. Ο πολυφωνικός και αντιστικτικός μέχρι τότε χαρακτήρας αφέθηκε στο περιθώριο ενώ παράλληλα αναμορφώθηκαν οι υπάρχουσες μουσικές φόρμες και δημιουργήθηκαν καινούριες. Η πιο χαρακτηριστική φόρμα της εποχής θεωρείται η φόρμα σονάτας που αποτέλεσε την ραχοκοκαλιά της συμφωνίας αλλά και του τριού, κουαρτέτου, κουιντέτου, κ.λπ.⁸⁸

Μέσα από τις αλλαγές που αναφέρθηκαν όσον αφορά την μουσική αλλά και την κοινωνία, εμφανίστηκαν πολλά καινούρια είδη μουσικής αλλά και κάποια άλλα διαμορφώθηκαν με διαφορετικό τρόπο. Η φόρμα της συμφωνίας αλλά και του σόλο κοντσέρτου απέκτησαν κυρίαρχο λόγο στην μουσική κοινωνία, κυρίως λόγω της ανόδου της δημόσιας συναυλίας, ενώ με την άνοδο των βιρτουόζων μουσικών γράφτηκαν όλο και περισσότερες σονάτες για πιάνο με ψηλές ανάγκες δεξιοτεχνίας. Γράφτηκαν επίσης σονάτες για πιάνο οι οποίες συνοδεύονταν από ένα οι δύο μελωδικά όργανα (βιολί, φλάουτο) τα οποία κάποιες φορές είχαν συνοδευτικό ρόλο, και κάποιες άλλες είχαν μέρος και στο μελωδικό μέρος της σονάτας. Το παραδοσιακό τραγούδι έγινε επίσης πολύ γνωστό στην μουσική κοινωνία του 18^{ου} αιώνα. Μελωδίες από παραδοσιακά τραγούδια χρησιμοποιήθηκαν στην φόρμα των παραλλαγών ενώ πολλοί συνθέτες έγραψαν έργα με μελωδίες εμπνευσμένες από παραδοσιακά τραγούδια.⁸⁹

Κατά την εποχή του κλασικισμού γράφτηκαν και παίχτηκαν επίσης πολλά έργα μουσικής δωματίου σε πολλές διαφορετικές παραλλαγές. Άλλες φορές σε ντουέτα από δύο

⁸⁷ Pauly, *Music in the classic period*, 3-7.

⁸⁸ Ευάγγελος Κοκκόρης, *Η Μουσική & η Ιστορία της* (Αθήνα: Φίλιππος Νάκας) 202.

⁸⁹ Philip G. Downs, *Classical Music: The Era of Haydn, Mozart, and Beethoven* (W.W. Norton, 1992).

βιολιά, ένα βιολί και μία βιόλα, άλλοτε σε τρίο εγχόρδων με δύο βιολιά και τσέλο και άλλες φορές σε κουαρτέτα εγχόρδων. Στην μουσική δωματίου χρησιμοποιήθηκαν πολλές μελωδίες παρμένες από την παραδοσιακή μουσική της εποχής και παράλληλα αντικατοπτρίστηκαν τα μουσικά χαρακτηριστικά της εποχής με τις εναλλαγές συναισθημάτων, τις ψηλές δεξιότητες ανάγκες και την σημαντικότητα της βασικής μελωδίας έναντι της συνοδείας.

Άλλα είδη μουσικής που άνθισαν ήταν η μουσική για πιάνο και φωνή και τέλος φυσικά το μουσικό θέατρο. Συγκεκριμένα, ενώ η Ιταλική σοβαρή όπερα συνεχίζει να ακούγεται, ανθίζει παράλληλα η ημι-σοβαρή Ιταλική όπερα και η όπερα μπούφα. Η ημι-σοβαρή Ιταλική όπερα και η όπερα μπούφα ήταν είδη όπερας που είχαν απλούστερη αρμονική και μελωδική γραφή ενώ σε αντίθεση με την σοβαρή Ιταλική όπερα είχαν κωμικό χαρακτήρα παρά δραματικό. Αυτό το καινούριο είδος όπερας αφορούσε ένα μεγαλύτερο φάσμα ακροατηρίου, ήταν πιο κοντά στην καθημερινότητα του γενικού πληθυσμού και ήταν βέβαια πιο απλό όσον αφορά την κατανόηση του έργου. Ένα άλλο είδος μουσικού θεάτρου που διαδόθηκε επίσης κατά τον 18^ο αιώνα ήταν το Singspiel.⁹⁰ Επηρεασμένο από την αγγλική ballad opera και τη γαλλική opera comique, περιείχε “ομιλούμενο διάλογο, τραγούδια, μικρές άριες, φωνητικά σύνολα και ένα vaudeville στο τέλος”. Τα θέματα παίρνονταν συχνά από παραμύθια ή μύθους ενώ εμπεριέχεται το στοιχείο της μαγείας, του συναισθηματισμού και της κωμωδίας. Στην Βιέννη μάλιστα ιδρύθηκε και Εθνική Σκηνή του Singspiel από τον Ιωσήφ τον Β΄ κάτι που βοήθησε στην διάδοση του.⁹¹

Η μουσική του 18^{ου} αιώνα επηρεάστηκε επίσης από τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης του 1789. Έτσι, διαδόθηκε έντονα στην Ευρώπη το πατριωτικό τραγούδι, ο ύμνος και η λαϊκή καντάτα. Αυτά τα είδη μουσικής έχουν ως κύριο σκοπό τον εορτασμό και την μνήμη εθνικών γεγονότων και επετείων. Συνθέτες που εκπροσώπησαν το κίνημα αυτό ήταν ο Φρανσουά Ζοζέφ Γκοσσέκ (Francois-Joseph Gossec, 1734-1829 [Τραγούδι της 14^{ης} Ιουλίου, στην Ελευθερία, ο Δημοκρατικός Όρκος]), ο Λουίτζι Κερουμπίνι (Luigi Cherubini, 1760-1842 [Τι Δημοκρατικό μπαρούτι, Ο ύμνος στην Νίκη]), κ.α.⁹² Παράλληλα εμφανίστηκε και ένα νέο είδος όπερας, η επαναστατική όπερα. Μέσα από την επαναστατική όπερα, εκφράζονται τα “υψηλά ιδεώδη της αρετής, της ελευθερίας και της αξίας του ανθρώπου”. Μέσα στα έργα εμπεριέχονται τα στοιχεία του πάθους και των έντονων

⁹⁰ Downs, *Classical Music: The Era of Haydn, Mozart, and Beethoven*.

⁹¹ Michels, *Άτλας της Μουσικής: Τόμος II*, 383.

⁹² Έμιλ Βυλερμόζ, *Ιστορία της Μουσικής: Από την αρχαιότητα ως τον Σεζάρ Φρανκ* (Υποδομή), 202-203.

δραματικών συναισθημάτων, οι ξαφνικές εκρήξεις της μουσικής, κραυγές από την χορωδία και πολλοί συμβολισμοί. Χαρακτηριστικό έργο είναι το *Les deux journées* του Cherubini.⁹³

Εικόνα 12. Wolfgang Amadeus Mozart (center) attending a performance of his Singspiel *Die Entführung aus dem Serail*, in Berlin in 1789. Πηγή: shorturl.at/tGR09.



⁹³ Michels, *Ατλας της Μουσικής: Τόμος II*, 381.

3.4 Έργα και συνθέτες

Ένας από τους πιο σημαντικούς συνθέτες της εποχής του κλασικισμού ήταν ο Γκλουκ. Γεννήθηκε στις 2 Ιουλίου το 1714 στην πόλη Έρασμπαχ της Γερμανίας και πέθανε στις 15 Νοεμβρίου το 1787. Η πιο σημαντική του συμβολή στον κόσμο της μουσικής έγινε σε συνεργασία με τον ποιητή Calzabigi, και αφορούσε την αναμόρφωση των ξεπερασμένων στοιχείων της γαλλικής grand opera και της Ιταλικής opera seria. Τα στοιχεία που περιλαμβάνονταν στην αναρρύθμιση της όπερας του Γκλουκ ήταν η “επιζήτηση της απλότητας, η εκτεταμένη χρήση του ρετσιτατίβου, η απόρριψη του τσέμπαλου από την ορχήστρα και η κατάργηση της άριας ντα κάπο και του μπαλέτου”, εκτός αν είχαν σημαντικό ρόλο για την πλοκή της όπερας.⁹⁴ Σκοπός της μουσικής για τον Γκλουκ, ήταν να συνοδεύει την πλοκή του έργου και να βγάζει στην επιφάνεια τα συναισθήματα που έπρεπε. Έτσι, οτιδήποτε που θα διέκοπτε την πλοκή της δράσης ή την συνέχεια του έργου ήταν περιττό.⁹⁵ Πολλοί μουσικοσυνθέτες μάλιστα, όπως ο Αντώνιο Σαλιέρι, ο Ντομένικο Τσιμαρόζα, ο Γκάσπαρο Σποντίνι κ.α. ακολούθησαν τα νέα στοιχεία αυτά και έγραψαν όπερες που βασίζονταν στον τρόπο που έδειξε ο Γκλουκ. Η νέα μορφή που απέκτησε η όπερα υποστηριζόταν επίσης από την Μαρία Αντουανέτα αλλά και τον Ρουσσώ. Χαρακτηριστικές όπερες του Γκλουκ στις οποίες εμφανίστηκαν τα νέα αυτά στοιχεία ήταν ο *Ορφέας και Ευριδίκη*, η *Άλκηστη* και η *Αρμίντα*.⁹⁶

Εξίσου σημαντικός συνθέτης του 18^{ου} αιώνα που πάνω στα έργα του διακρίνονται οι επιρροές του Διαφωτισμού ήταν επίσης ο Βόλφγκανγκ Αμαντέους Μότσαρτ (Wolfgang Amadeus Mozart). Γεννήθηκε στο Σάλτσμπουργκ το 1756 και πέθανε το 1791. Συνέθεσε τα πρώτα του έργα από μικρή ηλικία ενώ ταυτόχρονα ταξίδεψε σε διάφορα μέρη της Ευρώπης με τον πατέρα του με σκοπό την επίδειξη του ταλέντου που είχε στο βιολί και στο πιάνο. Μεταξύ άλλων, βοήθησε στην ανάπτυξη της φόρμας της συμφωνίας και της νεότερης φόρμας του κοντσέρτου παρ’ όλο που η σπουδαιότητα των συνθέσεων του βρίσκεται στις μελωδίες των τραγουδιών και των οπερών που έγραψε.⁹⁷

Μια από τις σπουδαιότερες όπερες του Mozart ήταν η *Απαγωγή απ’ το Σεράι* με κείμενο της Stephanie Le Jeune. Μέσα από την μουσική του έργου αλλά και μέσα από τις αλλαγές που ο ίδιος ο Mozart έκανε στο λιμπρέτο, διαφαίνεται η διαφωτιστική σκέψη του καθώς και πολλές αξίες του Διαφωτισμού, όπως ο ανθρωπισμός, η αξιοπρέπεια, η συγχώρεση αλλά και ο σεβασμός προς τις άλλες κουλτούρες (ιδέα της θρησκευτικής

⁹⁴ Κοκκόρης, *Η Μουσική & η Ιστορία της*, 197.

⁹⁵ Έμιλ, *Ιστορία της Μουσικής: Από την αρχαιότητα ως τον Σεζάρ Φρανκ 178-179*.

⁹⁶ Κοκκόρης, *Η Μουσική & η Ιστορία της*, 196-197.

⁹⁷ *Ibid*, 205 – 206.

ανεκτικότητας). Η ιστορία διαδραματίζεται στο Τούρκικο χαρέμι του Πασά Selim όπου ο Belmonte μαζί με τον Pedrillo προσπαθούν να ελευθερώσουν την αρραβωνιαστικιά του, την Konstanze και την υπηρέτρια της, την Blonde. Οι Ευρωπαίοι ήρωες παρουσιάζονται μέσα στην ιστορία ως άνθρωποι καθημερινοί με ελαττώματα όπως η ζήλια και η κατάθλιψη, ενώ παραδόξως (για τα δεδομένα της εποχής) γίνονται σοφότεροι μέσα από την αντιμετώπιση του Ισλαμικού Πασά αλλά και των γυναικών της ιστορίας. Στην ιστορία ο Πασάς Selim, ενώ μαθαίνει ότι ο Belmonte είναι ο γιος του αιώνιου εχθρού του, αφήνει τους ήρωες ελεύθερους χωρίς να τους τιμωρήσει, λειτουργεί δηλαδή με την δική του προσωπική συνείδηση απέναντι στην τιμή της κουλτούρας του. Ενώ μάλιστα ο Πασάς ερωτεύεται την Constanze και της ζητάει να τον παντρευτεί, της δίνει την ευκαιρία να αποφασίσει η ίδια, όταν καταλαβαίνει ότι η Constanze αγαπάει τον Belmonte.⁹⁸

Εικόνα 13. Papageno the bird-catcher, from *The Magic Flute* του Wolfgang Amadeus Mozart (1756-91). Πηγή: shorturl.at/vGIY2.



Ένα άλλο σημαντικό έργο του Mozart ήταν η όπερα *Ο μαγικός αυλός* σε λιμπρέτο του E. Schikaneder ο οποίος άνηκε στην ίδια Στοά με τον Mozart. Στο μαγικό αυτό παραμύθι, οι ήρωες παλεύουν για το καλό της ανθρωπότητας. Συγκεκριμένα, ο Tamino, με την βοήθεια του μαγικού αυλού και του Papageno προσπαθεί να σώσει την κόρη της βασίλισσας της νύχτας, Pamina, την οποία απήγαγε ο Sarastro. Τελικά ο Sarastro διδάσκει τους ήρωες για τη

⁹⁸ Corinna da Fonseca-Wollheim, "Mozart's 'Personal Enlightenment', in 'The Abduction from the Seraglio,' Europeans Emerge Broadened and Deepened from an Encounter with Islam," *The Wall Street Journal*, 2008, <https://www.wsj.com/articles/SB120915197802845379>

σοφία και τον ανθρωπισμό και γίνονται οπαδοί του.⁹⁹ Στο τέλος της ιστορίας, τα ιδεώδη του καλού, της ηθικής και της εμπιστοσύνης που διακατέχουν τους Tamino, Pamina και Sarastro, ανυψώνονται και συμβολίζουν τον δοξασμό της ανθρωπότητας. Στο έργο υπάρχει έντονα επίσης και ο συμβολισμός του αριθμού 3 που ήταν σύμβολο των μασονικών στοών αλλά και της Αγίας Τριάδας.

Άλλα σημαντικά έργα του Mozart ήταν επίσης το Piano Concerto in Eb K. 482, το Clarinet Quintet K. 581, το Clarinet Concerto K.622, Serenade K. 375 in Eb και Serenade K. 388 in C minor. Ως συνθέτης και ως οργανοπαίκτης έπαιξε μεγάλο ρόλο για τις μασονικές συναυλίες. Χρησιμοποιούσε συμβολικά τον οπλισμό των τριών υφέσεων στα κομμάτια του και έγραφε κομμάτια για τους “αδερφούς” του στις μασονικές στοές. Έγραψε επίσης το Masonic Funeral Music K. 477 αφιερωμένο στους θανάτους δύο “αδερφών” του.¹⁰⁰

Ένα από τα σημαντικότερα έργα επηρεασμένα από τις αξίες του Διαφωτισμού ήταν η όπερα Fidelio του Λούντβιχ βαν Μπετόβεν (Ludwig van Beethoven) σε λιμπρέτο του J. F. Sonnleithner. Ο Beethoven γεννήθηκε στην Βόννη το 1770 αλλά σε ηλικία 22 ετών εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Βιέννη. Θεωρείται ως ο τελευταίος συνθέτης του κλασικισμού και ο πρώτος συνθέτης του Ρομαντισμού. Ήταν άνθρωπος με υψηλά ιδανικά επηρεασμένος από τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης και της αξίες του Διαφωτισμού, κάτι το οποίο πέρασε και μέσα στις συνθέσεις του.¹⁰¹ Ήταν ένας από τους πρώτους ανεξάρτητους μουσικοσυνθέτες που το έργο του ήθελε να ακουστεί και να γίνει αποδεκτό από ένα ευρύ κοινό αντί να υπηρετήσει την οποιαδήποτε αυλή αριστοκρατών. Η όπερα του Fidelio χαρακτηρίζεται ως ένας ύμνος στη δικαιοσύνη, στην αγάπη και στον άνθρωπο.¹⁰²

Χαρακτηριστική μορφή του 18^{ου} αιώνα ήταν επίσης και ο Γιόζεφ Χάυντν (Joseph Haydn, 1732-1809). Γεννήθηκε σε ένα χωριό της Αυστρίας, το Ροράου. Έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στην Βιέννη. Θεωρήθηκε ως ο θεμελιωτής του κουαρτέτου εγχόρδων αλλά έγραψε μουσική καλύπτοντας όλα τα μουσικά είδη.¹⁰³ Σημαντικά έργα του ήταν τα δύο ορατόρια *The creation* (1797) και το *The Seasons* (1801) καθώς και οι έξι Παρισινές Συμφωνίες Νο. 82-87. Οι Παρισινές Συμφωνίες γράφτηκαν συγκεκριμένα για ένα οργανισμό με Μασονικές συνδέσεις, τον *Concert de la Loge Olimpique* στο Παρίσι που αναλάμβανε την οργάνωση πολλών συναυλιών στο Παρίσι. Ο Haydn χρησιμοποίησε μελωδίες στο style των παραδοσιακών μελωδιών αλλά και ήδη γνωστές μελωδίες που

⁹⁹ Michels, *Ατλας της Μουσικής: Τόμος II*, 385.

¹⁰⁰ Pauly, *Music in the classic period* 66-67

¹⁰¹ Κοκκόρης, *Η Μουσική & η Ιστορία της*, 207-208.

¹⁰² Γιάννης Παπαδοπούλου και Ανθούλα Παπαδοπούλου, *Συνοπτική ιστορία της μουσικής* (Αθήνα: Φίλιππος Νάκας, 1992) 82-83.

¹⁰³ Κοκκόρης, *Η Μουσική & η Ιστορία της*, 203.

άρεσαν στο ευρύτερο κοινό. Τα δύο ορατόρια που προαναφέρθηκαν είναι επίσης επηρεασμένα από Μασονικές ιδέες της εποχής. Η μουσική του Haydn στο *The Creation* αποκτά έναν καθολικό χαρακτήρα προς όλες τις θρησκείες, όλους τους Θεούς και όλη την ανθρωπότητα. Στο *The Seasons* η μουσική του Haydn περιγράφει τη ζωή των απλών καθημερινών ανθρώπων τους οποίους ο Haydn θαύμαζε, και μάλιστα είχε κοντινές σχέσεις μαζί τους.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Pauly, *Music in the classic period*, 66-67.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα πτυχιακή εργασία, προκύπτει το συμπέρασμα ότι οι επιδράσεις του Διαφωτισμού, τόσο στην μουσική όσο και στην κοινωνία γενικότερα, ήταν στην ουσία ένα σύνολο κοινωνικών και φιλοσοφικών μεταβολών που επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό και από εξωτερικούς παράγοντες. Σε όλα όμως σχεδόν τα παραδείγματα της καινούριας διαμόρφωσης των τεχνών και της κοινωνίας, ο Διαφωτισμός βρισκόταν στην βάση της πυραμίδας. Ήταν αυτό που έθεσε τις βάσεις για πολλά θέματα, θέματα που αναπτύχθηκαν ίσως μεταγενέστερα από την εποχή του Διαφωτισμού. Ακόμη, προσκάλεσε τους ανθρώπους να αναπτύξουν την σκέψη τους, και να καταπιαστούν με θέματα, τα οποία δεν είχαν ποτέ ξανασυζητηθεί. Κύριος σκοπός άλλωστε, ήταν η ευημερία του ανθρώπου και η πρόοδος της κοινωνίας.

Ειδικότερα στον κλάδο της μουσικής διαφαίνονται συγκεκριμένα στοιχεία που επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τον Διαφωτισμό και την αυξανόμενη σημασία που απέκτησε στην κοινωνία η μεσαία τάξη. Αρχικά, η μεγάλη συμμετοχή του κόσμου στην μουσική ασχέτως από την κοινωνική τους κατάρτιση, βοήθησε στην εμφάνιση της δημόσιας συναυλίας αλλά και των βιρτουόζων μουσικών οι οποίοι λάμβαναν μέρος σε αυτές τις συναυλίες. Σε αυτές τις συναυλίες, δικαίωμα συμμετοχής είχαν όλοι όσοι μπορούσαν να καταβάλουν το ποσό εισόδου. Η μεγάλη συμμετοχή του κόσμου στην μουσική βοήθησε επίσης στην διαμόρφωση του κλασικού μουσικού στυλ ως ένα είδος μουσικής εύκολα κατανοητό από όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως της εθνικότητάς τους, της κοινωνικής τους τάξης ή το επίπεδο της μουσικής τους μόρφωσης, καθώς και στην δημιουργία πολλών καινούριων ειδών μουσικής, όπως η φόρμα των παραλλαγών ή το παραδοσιακό τραγούδι, που βασιζόταν πάνω σε μελωδίες παραδοσιακών τραγουδιών.

Παρατηρείται επίσης κατά τον 18^ο αιώνα η εμφάνιση των ερασιτεχνών μουσικών και ο διαχωρισμός τους από τους επαγγελματίες μουσικούς. Η βιομηχανία κατασκευής οργάνων μεγαλώνει και ταυτόχρονα γίνεται καλύτερη. Επιπλέον αυξάνεται αισθητά η εκτύπωση βιβλίων και παρτιτουρών ενώ τέλος συνθέτονται πολλές μέθοδοι εκμάθησης οργάνων και διασκευές κομματιών προσαρμοσμένες για αρχάριους. Όλα αυτά έγιναν βέβαια για να ικανοποιηθούν οι ανάγκες των ερασιτεχνών μουσικών και των ανθρώπων που ασχολούνταν με τη μουσική στο σπίτι τους. Ταυτόχρονα, αλλάζει και η έννοια του επαγγελματία μουσικού. Η δουλειά τους πλέον δεν περιορίζεται στις αυλές των αυτοκρατόρων και των ευγενών, δεν είναι δηλαδή πλέον υπηρέτες. Βιοπορίζονται με την μουσική τους ως ελεύθεροι

επαγγελματίες. Πολλοί είναι αυτοί που απέκτησαν φήμη και δόξα μέσα από την τέχνη τους, σε αντίθεση με κάποιους άλλους οι οποίοι αναγνωρίστηκαν μετά θάνατον.

Η όπερα είναι επίσης ένα κομμάτι του μουσικού κλασικισμού στο οποίο αντανακλώνται έντονα οι αξίες και οι ιδέες του Διαφωτισμού. Μέσα από τις καινούριες κοινωνικές συνθήκες που δημιουργήθηκαν, ανθίζουν η ημι-σοβαρή όπερα και η όπερα μπούφα που είχαν πιο ανάλαφρο χαρακτήρα και τα θέματα τους αφορούσαν περισσότερο κόσμο, ενώ ταυτόχρονα συνεχίζει να ακούγεται η σοβαρή όπερα με τον καινούριο χαρακτήρα που έδωσε ο Γκλουκ. Ίσως ο πιο σημαντικός συνθέτης που στις όπερες του καθρεπτίζονται τα ιδεώδη του Διαφωτισμού είναι ο Mozart. Μέσα στις όπερες του *Απαγωγή απ' το Σεράι* και *Ο μαγικός αυλός* φαίνονται έντονα τα ιδεώδη του ανθρωπισμού, της ελευθερίας του ανθρώπου και της ανεκτικότητας προς τις άλλες κουλτούρες. Στα έργα του Mozart βρίσκουμε επίσης πολλούς συμβολισμούς της μασονικής στοάς που ο ίδιος άνηκε καθώς και αξίες όπως η αδελφική αγάπη. Άλλοι σημαντικοί συνθέτες με πολλά παραδείγματα της Διαφωτιστικής τους σκέψης ήταν επίσης ο Beethoven, ειδικότερα με την όπερα *Fidelio*, ο Haydn, ο Gluck και άλλοι.

Τα μουσικά έργα και οι όπερες του Mozart, του Beethoven, του Haydn, αλλά ακόμη και πολλών άλλων συνθετών είναι έργα που ακούγονται σε θέατρα και συναυλίες μέχρι σήμερα. Πολλές μελωδίες της εποχής μάλιστα έχουν χρησιμοποιηθεί σε διαφημίσεις, σε παιδικά τραγούδια κτλ. και είναι γνωστές σε πάρα πολλούς ανθρώπους. Η απλότητα και η εύκολη κατανόηση της μουσικής της εποχής του Διαφωτισμού φαίνεται να εκτιμάται όχι μόνο από τους ανθρώπους της μουσικής αλλά από τους ανθρώπους γενικότερα, μέχρι σήμερα. Η σημαντικότητα της μουσικής του κλασικισμού, φαίνεται επίσης στο γεγονός ότι μελετάται από όλους τους επαγγελματίες μουσικούς, άσχετα από το στυλ που ειδικεύονται. Βλέπουμε έτσι, μουσικούς που ασχολούνται με τη Jazz ή την παραδοσιακή μουσική, να μελετούν, να αναλύουν και να ακούνε τα μουσικά έργα της εποχής, έχοντας τόσα πολλά να μάθουν από αυτά. Ένα μεγάλο μέρος επιρροής στην διαμόρφωση της μουσικής αυτής, ήταν μεταξύ άλλων, ο Διαφωτισμός. Ήταν οι καινούριες φιλοσοφίες περί αισθητικής, οι νέες φιλοσοφίες περί ανεκτικότητας μεταξύ των ανθρώπων ασχέτως του κοινωνικού τους υποβάθρου, ήταν η ανάγκη δημιουργίας μιας καινούριας μουσικής που θα αφορούσε όλους τους ανθρώπους της κοινωνίας, και άλλα πολλά που έχουν τις βάσεις τους στις ρίζες του κινήματος του Διαφωτισμού.

Μελετώντας τις επιρροές του Διαφωτισμού στην μουσική του 18^{ου} αιώνα, μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι σε πολλά σημεία, ο Διαφωτισμός και οι επιρροές του υπάρχουν ακόμη και σήμερα στην κοινωνία μας. Στις μέρες μας η μουσική είναι κάτι που ο κάθε

άνθρωπος αναζητά και απολαμβάνει στην καθημερινή του ζωή είτε με την ακρόαση, είτε ακόμη και με το ερασιτεχνικό παίξιμο, ανεξαρτήτως από την κοινωνική του τάξη. Ο θεσμός της δημόσιας συναυλίας είναι κάτι που μέχρι σήμερα συμβαίνει σε παρόμοια μορφή, με μεγάλες ορχήστρες, χορωδίες ή μικρά μουσικά σύνολα. Επιπρόσθετα, οι επαγγελματίες μουσικοί λειτουργούν ως επί τω πλείστον με παρόμοιο τρόπο. Οι περισσότεροι είναι ελεύθεροι επαγγελματίες που προσπαθούν να αναδείξουν το ταλέντο και την τέχνη τους, ενώ βιοπορίζονται μέσα από δικές τους ιδιωτικές συναυλίες, ιδιωτικά μαθήματα ή ακόμη και παίζοντας μουσική μέσα στους δρόμους. Έτσι, το σπουδαίο αυτό φιλοσοφικό και κοινωνικό κίνημα, πέρα από τις επιδράσεις του στη διαμόρφωση του κλασικού ύφους κατά τον 18^ο αιώνα, έδωσε στη μουσική αυτή το στοιχείο της οικουμενικότητας και διαχρονικότητας που της αξίζει και μπορούμε να απολαμβάνουμε μέχρι σήμερα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Corinna da Fonseca-Wollheim. "Mozart's 'Personal Enlightenment', in 'The Abduction from the Seraglio,' Europeans Emerge Broadened and Deepened from an Encounter with Islam," *The Wall Street Journal*, (April 26, 2008), <https://www.wsj.com/articles/SB120915197802845379>.
- Downs, Philip G. *Classical Music: The Era of Haydn, Mozart, and Beethoven*. W.W. Norton, 1992.
- Ford, Charles. *Music, Sexuality and the Enlightenment in Mozart's Figaro, Don Giovanni and Così fan tutte*. Oxon, New York: Routledge, 2016.
- Giulio-Carlo, Argan. *Η Μοντέρνα τέχνη (L' arte moderna)*. Μτφρ. Λ. Παπαδημήτρη. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών Αθήνας, 2014.
- Hampson, Norman. *Ο Διαφωτισμός*, μτφρ. Δήμητρα Γ. Μπεχλικούδη. Αθήνα: Παπαζήσης, 1994.
- Hankins, L., Thomas. *Επιστήμη και Διαφωτισμός*. μτφρ. Γιώργος Γκουνταρούλης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1998.
- Kumin, Beat. *The European World 1500-1800: An Introduction to Early Modern History*. Oxon, New York: Routledge, 2014.
- Linner, Sture. *Μικρή Ιστορία Πολιτισμού*. μτφρ., Γ. Α. Γεωργίου. Γκοβόστη, 2003.
- Marriott, Emma. *Παγκόσμια Ιστορία: Μικρή Εγκυκλοπαίδεια Παγκόσμιας Ιστορίας*. μτφρ. Τρισεύγενη Παπαϊωάννου. Αθήνα: οκτώ, 2012.
- Michels, Ulrich. *Άτλας της Μουσικής: Τόμος II*, Φίλιππος Νάκας, 1995.
- Pauly, Reinhard. *Music in the classic period*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall, 1988.
- Porter, Roy. *Ο Διαφωτισμός*. μτφρ. Ξενοφών Μπαμιατζόγλου. Αθήνα: Οκτώ, 2014.
- Robertson, John. *Διαφωτισμός: Μια συνοπτική Εισαγωγή*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2019.
- Stanley, Sadie. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Macmillan, 1995.
- Verba, Cynthia. *Music and the French Enlightenment: Rameau and the Philosophes in Dialogue*. New York: Oxford University Press, 2017.
- Walter, R, Harris. *Absolutism and Enlightenment*. London: Blandford Press, 1967.
- Watkin, David. *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*. μτφρ. Κώστας Κουρεμένος. Αθήνα: Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2007.
- Wiesner-Hanks, Merry. *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*. μτφρ. Ελένη Καλογιάννη. Αθήνα: Ξιφάρας, 2008.

- Βυλερμόζ, Έμιλ. *Ιστορία της Μουσικής: Από την αρχαιότητα ως τον Σεζάρ Φρανκ*. Υποδομή. Κακουλίδου, Μαρία. "Το ανάλαφρο στυλ rococo." *Decobook*.
<https://www.decobook.gr/design-history/to-analafro-styl-rococo>.
- Καρβέλης, Σταύρος, και Σοφία Παπαδές. *Αρχιτεκτονική Θεωρία: Από την Αναγέννηση μέχρι Σήμερα*. μτφρ. Πέτρος Μαρτινίδης. Αθήνα: Γνώση, 2006.
- Κοκκόρης, Ευάγγελος. *Η Μουσική & η Ιστορία της*. Αθήνα: Φίλιππος Νάκας.
- Λαγουδάκη, Ελένη. "Τα μοναρχικά καθεστώτα στην Ευρώπη από τον 16ο έως τον 18ο αιώνα." *Archive*, (2010), <https://archive.gr/?p=795>.
- Λουβή, Ευαγγελία, και Δημήτρης Ξιφαράς. *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Παπαδοπούλου, Γιάννης, και Ανθούλα Παπαδοπούλου. *Συνοπτική ιστορία της μουσικής*. Αθήνα: Φίλιππος Νάκας, 1992.
- Πετρίδου, Βασιλική, και Όλγα Ζιρώ. *Τέχνες και αρχιτεκτονική από την αναγέννηση έως τον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. 2015.
<http://hdl.handle.net/11419/3541> .
- Πρόχοροφ, Αλεξάντρ. *Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια*. Vol. 9 Αθήνα: Εκδοτική Εταιρεία «Ακάδημος» Α.Ε., 1979.
- Φυρνώ-Τζόρνταν, Ρόμπερτ. *Ιστορία της Αρχιτεκτονικής*. Αθήνα: Υποδομή, 1981.
- Χιρστ, Τζον. *Σύντομη Ιστορία της Ευρώπης*. μτφρ. Ελένη Λούση. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2013.
- Χοιπέλ, Μιχάλης. "Ροκοκό και η προκλασική εποχή." *Χανιώτικα Νέα* (Μάρτιος 7, 2015),
<https://www.haniotika-nea.gr/rokoko-ke-proklasiki-epochi/>